

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра Стародавнього Світу та Середніх віків

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: **«ЛЮТЕРАНСТВО ЯК ФАКТОР СОЦІОКУЛЬТУРНИХ
ПЕРЕТВОРЕНЬ В НІМЕЧЧИНІ В ПЕРІОД XVI - ПЕРША ПОЛОВИНА
XVII ст.»**

Виконав: студент IV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Гордієнко Іван Анатолійович

Керівник: д.і.н., проф.

Сорочан Сергій Борисович

Рецензент: к.і.н., доц.

С.В. Д'ячков

Харків – 2025**ЗМІСТ**

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Лютеранство як соціально-культурний феномен.....	11
1.1. Виникнення та розвиток лютеранства	11
1.2. Основні доктрини лютеранства та їх соціальний вплив	22
РОЗДІЛ 2. Лютеранство як фактор культурних перетворень.....	30
2.1. Лютеранський вплив на архітектуру та церковне будівництво.....	30
2.2. Вплив лютеранства на розвиток освіти та поширення грамотності.....	37
РОЗДІЛ 3. Лютеранство як фактор соціальних та політичних трансформацій	42
3.1. Лютеранство і формування нових політичних інститутів у Німеччині ...	42
3.2. Лютеранство і соціальна стратифікація: зміни в класовій структурі та соціальній мобільності.....	48
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.....	61
РЕЗЮМЕ.....	68

ВСТУП

Актуальність теми. Лютеранство, як один із ключових рухів протестантської Реформації, що виник у XVI столітті, стало рушійною силою соціокультурних змін у Німеччині. Воно вплинуло на численні аспекти життя тогочасного суспільства, залишивши слід, який і досі відчувається в європейській культурі та політичній структурі. Дослідження цього явища є важливим з кількох причин, які охоплюють релігійний, соціальний і політичний контексти, що змінювалися під впливом лютеранських ідей.

Передусім, лютеранство змінило ставлення суспільства до релігії, зробивши її доступнішою для широких верств населення. Переклад Біблії Мартіном Лютером на німецьку мову став не лише актом релігійної реформи, але й культурним кроком, який сприяв поширенню грамотності. Кожен, хто міг читати, отримав можливість самостійно вивчати біблійні тексти, а отже, мати власне розуміння віри. Такий підхід не лише ослабив владу католицької церкви, але й привів до розвитку національної культури, зробивши німецьку мову мовою освічених і релігійно свідомих людей.

На політичному рівні лютеранство також залишило значний слід, спричинивши зміни в структурі стосунків між церквою та державою. Ставши підтримкою для місцевих князів, які хотіли зменшити вплив Риму, воно створило умови для зміцнення влади світських правителів у релігійних справах. Таке розділення влади підготувало ґрунт для розвитку ранніх форм національних держав і формування нових політичних концепцій, таких як суверенітет. Лютеранська реформація стимулювала об'єднання людей навколо ідеї єдиної німецької культури, що підготувало передумови для майбутніх національних рухів.

Вплив лютеранства на соціальні відносини також проявився через появу нових цінностей, що стали основою західної культури. Свобода совісті, індивідуалізм, ідея рівності перед Богом і недоторканість людської гідності – це концепти, які укріпилися в європейському суспільстві багато в чому

завдяки лютеранській етиці. Вона заохочувала розвиток праці як основної цінності, що стала підґрунтям для капіталістичної економіки. Вплив цих ідей можна побачити в сучасних європейських принципах, які цінують особисту ініціативу і відповідальність.

Вивчення лютеранства як фактора соціокультурних перетворень у Німеччині дає змогу зрозуміти, як релігія може впливати на розвиток суспільства, формування його культурної ідентичності та політичних структур. Це дослідження не тільки допомагає краще зрозуміти еволюцію європейських суспільств, а й дає ключ до аналізу сучасних культурних і політичних процесів, які формують обличчя Європи сьогодні.

Об'єкт дослідження - лютеранство як релігійний і суспільно-культурний рух в Німеччині в період XVI–XVII ст.

Предмет дослідження - вплив лютеранствана соціокультурні перетворення в Німеччині.

Хронологічні межі дослідження: період з початку Реформації у 1517 р. до кінця XVII століття. Це століття важливе для розуміння повного впливу лютеранствана соціокультурні перетворення в Німеччині.

Територіальні межі дослідження: Німеччина.

Історіографічний огляд: Класичні праці з історії Реформації приділяли значну увагу не лише релігійним аспектам, а й соціально-політичним наслідкам цього явища. Леопольд фон Ранке, один із найбільш відомих німецьких істориків XIX століття, зробив значний внесок у вивчення цього питання. Його робота «Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation» (Німецька історія в епоху Реформації) розглядає лютеранство не просто як релігійний рух, а як явище, яке призвело до фундаментальних змін у політичному житті Німеччини. Ранке вважав, що ідеї Лютера не лише посилили протистояння між католицькою церквою та німецькими князями, а й сприяли формуванню національної ідентичності. Він підкреслював, що саме

лютеранство дало поштовх до політичної децентралізації Священної Римської імперії та зміцнення князівств¹.

Ще один ключовий дослідник, Макс Вебер, у своїй праці «Протестантська етика і дух капіталізму»² (1905) аналізував зв'язок між релігією і соціально-економічними змінами. Хоча Вебер фокусувався в основному на кальвінізмі, його ідеї значною мірою пояснюють і вплив лютеранства на суспільні відносини в Німеччині. Вебер вважав, що протестантські цінності, зокрема дисципліна та раціональність, які активно пропагував Мартін Лютер, сприяли розвитку капіталістичної системи. Таким чином, він підкреслював, що лютеранство стало не лише духовним, а й економічним рушієм європейських змін.

З часом історики дедалі більше почали приділяти увагу соціокультурним аспектам впливу лютеранства. Одним із важливих дослідників цієї теми є Гайнріх Кунц, який у своїй роботі «Luther und die soziale Revolution»³ акцентує увагу на соціальних наслідках ідей Лютера. Кунц вважає, що пропаганда релігійної свободи та права особистого вибору, яка була центральною у вченні Лютера, сприяла зростанню соціальної мобільності в Німеччині. Це дозволило широким масам населення активно брати участь у суспільному житті та викликало зміни у відносинах між різними соціальними верствами. Кунц також звертає увагу на те, що лютеранство сприяло зміцненню соціального контролю на місцевому рівні, оскільки громади отримали більше самостійності.

Томас Бреді, відомий американський історик, у своїй праці «The Protestant Reformation in German History»⁴ досліджує політичні аспекти впливу

¹ Ranke L. von. Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation. — Berlin: Duncker & Humblot, 1839–1847. — 536 p.

² Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму: [пер. з нім. О. Погорілого] Макс Вебер. Київ: Основи, 1994. 261 с

³ Kunz G. Luther und die soziale Revolution. — Berlin: Duncker & Humblot, 1901. — 214 p.

⁴ Brady T. The Protestant Reformation in German History. — Washington : American Historical Association Press, 1998. — 320 p.

лютеранствана Німеччину. Він підкреслює, що лютеранство допомогло зміцнити політичну автономію німецьких князівств і послабити централізовану владу імператора. Реформація надала князям можливість встановлювати власні релігійні порядки, що в свою чергу змінило баланс сил у Священній Римській імперії. Бреді також аналізує, як лютеранство сприяло розвитку нових форм суспільної організації та культури, зокрема у сфері освіти, де відбувалася активна підтримка навчальних закладів і поширення грамотності серед населення.

Лютеранство мало не тільки соціальні й політичні наслідки, але й глибоко вплинуло на культурний розвиток Німеччини. Картер Ліндалл у своїй праці «Lutheranism and the Cultural Transformation of Early Modern Germany»⁵ розглядає роль лютеранства у формуванні нових культурних норм. Він акцентує увагу на перекладі Біблії Мартіном Лютером на німецьку мову, що мало колосальний вплив на культурний і мовний розвиток країни. Лютерів переклад не лише зробив релігійні тексти доступнішими для широкого загалу, а й сприяв стандартизації німецької мови. Це, своєю чергою, сприяло культурному об'єднанню країни та виникненню національної літератури.

Лютеранство також стимулювало розвиток музики та мистецтва. Наприклад, відомі композитори, такі як Йоганн Себастьян Бах, були глибоко пов'язані з лютеранськими ідеями, що відобразилося у їхній творчості. Ліндалл зазначає, що лютеранські громади стали центрами культурної активності, де формувалися нові культурні традиції.

В українському контексті дослідження лютеранстває відносно новою темою. Олександр Вівчаренко у своїх працях «Реформація як фактор соціальної модернізації»⁶ розглядає, як ідеї Лютера вплинули на соціальну структуру європейського суспільства, в тому числі Німеччини. Вівчаренко підкреслює, що релігійна реформація сприяла модернізації суспільства,

⁵ Lyndall K. Lutheranism and the Cultural Transformation of Early Modern Germany. — Cambridge: Cambridge University Press, 2005. — 278 p.

⁶ Вівчаренко О. Реформація як фактор соціальної модернізації. — Київ : Наукова думка, 2016. — 192 с.

створюючи передумови для формування сучасних соціальних інститутів. Він також звертає увагу на те, що лютеранство стало поштовхом до активізації громадянської участі у суспільному житті, що змінило характер відносин між владою та населенням.

Аналіз джерел: Неможливо уявити дослідження лютеранства без аналізу основних праць самого Мартіна Лютера. Його «95 тез» (1517) виступили сигналом до початку Реформації⁷. У цьому документі Лютер рішуче виступив проти продажу індульгенцій і корупції в Католицькій церкві, наголошуючи на потребі повернення до чистих принципів віри, що закладалися в Біблії. У рамках цього протесту виникла нова етика, яка ґрунтувалася на особистій відповідальності людини перед Богом, і ця етика поступово поширилася на всі сфери життя німецького суспільства.

Не менш важливим є трактат «Про свободу християнина» (1520), де Лютер виклав свою концепцію духовної свободи⁸. Він стверджував, що кожен віруючий може особисто звертатися до Бога без посередників у вигляді священства. Цей принцип заклав основу для нової моделі соціальних відносин, де людина стала центром суспільного життя, а не церковна ієрархія.

Іншою ключовою працею Лютера були його катехізиси (1529)⁹, які стали головним інструментом виховання нових поколінь у дусі лютеранської етики. Через ці тексти відбувалося не лише релігійне навчання, але й формування нового суспільного мислення, де значення надавалося як особистій вірі, так і громадянській відповідальності.

У контексті політичних змін важливим документом є Аугсбурзький релігійний мир (1555), який офіційно визнав лютеранство на території Священної Римської імперії¹⁰. Це був важливий крок, який зламав монополію

⁷ Luther M. 95 Theses. — Wittenberg, 1517.

⁸ Luther M. On the Freedom of a Christian [Von der Freiheit eines Christenmenschen]. — Wittenberg: 1520.

⁹ Лютер М. Великий та Малий катехізіс. — Київ : Дух і Літера, 2017. — 288 с.

¹⁰ Аугсбурзький релігійний мир 1555 року. — В кн.: Документи історії Європи: XV–XVII ст. / упоряд. О. Іванов. — Львів : Видавництво ЛНУ, 2009. — С. 145–160.

Католицької церкви і відкрив можливості для політичної децентралізації. Принцип "Cuius regio, eius religio", встановлений миром, заклав підвалини для політичної фрагментації Німеччини, але водночас і для розвитку ідей самоврядності та автономії князівств.

Мета дослідження: аналіз впливу лютеранства на соціокультурні перетворення в Німеччині у період XVI–XVII століть.

Поставлена мета дослідження формує наступні **завдання:**

1. Охарактеризувати передумови виникнення лютеранства та його основні теологічні положення.

2. Визначити соціальні та політичні фактори, що сприяли поширенню лютеранства в Німеччині.

3. Дослідити вплив лютеранства на освітню сферу та розвиток культури в Німеччині XVI–XVII століть.

4. Проаналізувати роль лютеранства у зміні соціальних інститутів та структури влади.

5. Розкрити значення лютеранства як чинника у формуванні німецької національної свідомості та його роль у формуванні культурної ідентичності.

Методологія дослідження: історичний метод, соціокультурний підхід, цивілізаційний підхід.

Методи дослідження: порівняльний метод, аналіз першоджерел, контент-аналіз, системний аналіз, інтердисциплінарний підхід.

Наукова новизна: Лютеранство, що виникло внаслідок реформаторських ідей Мартіна Лютера, стало ключовим чинником соціокультурних перетворень у Німеччині в 16-17 століттях. По-перше, лютеранські принципи індивідуальної віри сприяли руйнуванню феодальних структур, відкриваючи нові можливості для середнього класу та соціальної мобільності.

По-друге, лютеранство стимулювало розвиток освіти, що підвищило рівень грамотності населення та поширило гуманістичні ідеї. Це, в свою чергу,

сприяло формуванню нових культурних традицій, відображених у мистецтві та літературі.

Крім того, лютеранство стало каталізатором політичних змін, особливо в контексті Тридцятилітньої війни, що призвела до переосмислення політичних відносин у Європі.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загального висновку та списку використаної літератури (75 найменувань). Основний зміст дипломної роботи викладено на 65 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

Лютеранство як соціально-культурний феномен

1.1. Виникнення та розвиток лютеранства

Реформація — це масштабний релігійний та соціально-політичний рух, що зародився на початку XVI століття в Німеччині, спрямований на реформування християнської релігії, включаючи її традиційні погляди на освіту, науку, культуру, економіку, політику та дипломатію. Виникнувши в Німеччині, цей рух поширився на багато європейських країн і призвів до відокремлення Англії, Франції, Шотландії, Данії, Швеції, Норвегії, Нідерландів, Фінляндії, Швейцарії, Чехії та Угорщини від католицької церкви. Реформація була суттєвим проявом критики і боротьби проти монополії католицької папської церкви та її впливу на політичну, дипломатичну та ідеологічну системи тогочасної Європи.

Реформація постає перед істориком як гострий приклад загальної проблеми наукової інтерпретації — а саме, чи події формуються переважно особистостями, чи мережею історичних обставин, що їх оточують. Явища, яке стало протестантською Реформацією, не можна уявити без почуття місії та вражаючої особистості Мартина Лютера. Але в соціальних і інтелектуальних умовах, менш сприятливих для радикальних змін, голос Лютера залишився б непочутим, а його дії забутими. Серед передумов — які є глибшими причинами Реформації — виділяються такі:

1. Всі погоджувалися, що Римсько-католицька церква потребує виправлення. Брак духовності на високих щаблях, відвертий фінансизм, прикладом чого є безконтрольний продаж індульгенцій — фактичний спусковий гачок Реформації — і втручання в політичні справи — усе це були симптоми корупції, яка давно вимагала очищення. Поки церква продовжувала вважатися єдиним легітимним посередником божественної благодаті, засудження її зловживань, як сприйнятих, так і реальних, ставало все більш гучним у десятиліттях перед 1517 роком.

2. Крім того, відбувався тонкий зсув у релігійних потребах і очікуваннях людей, що призводило до вимог більш особистісного досвіду божественного. Не задовольняючи цю потребу, церква широко, хоча й розпорошено, піддавалася критиці за свою безвідповідальність.

3. Більш сфокусована критика надходила від християнських гуманістів, впливової групи вчених, які прагнули відновити основні тексти західного християнства. На чолі з Дезідерієм Еразмом, найвідомішим біблійним вченим того часу, ці чоловіки піддавали католицьку церкву оцінці за духовними ідеалами, до яких вона прагнула, і, виявивши її недостатність, ставили принцип євангельського християнства проти секуляризованих амбіцій церкви¹¹.

4. Ще більш фатально, до 1500 року церква опинилася під атакою європейських правителів, чия адміністративна, юридична та фінансова гегемонія не могла бути реалізована в їхніх державах без домінування в церковному секторі. В імперії, як і в інших місцях, тенденція в церковній політиці була до державних церков (Landeskirchen), в яких уряди, використовуючи «реформу» як привід, поступово отримували, тоді як церковні влади втрачали, велику міру контролю над церковними властивостями, персоналом та функціями. Реформація стала кульмінацією цього процесу, який, в імперії, відбувався практично у всіх князівських територіях та в більшості незалежних міст, де уряди підпорядкували адміністрацію церкви політичному управлінню.

5. У Німеччині цей розвиток був сприяний давнім феодалним звичаєм, який надавав землевласнику право «захисту» церков, розташованих на його землях. Над цією «церквою власника» (Eigenkirche) він користувався правом патронату, що дозволяло йому призначати священників і управляти властивостями. У процесі розширення своєї суверенності територіальні князі

¹¹ Dixon C. Martin Luther and the Reformation in Historical Thought, 1517–2017. Studies: An Irish Quarterly Review, Vol. 106, No. 424, Reformation 500 (Winter 2017/18), pp. 404-416

взяли на себе це право патронату та сформували з нього юридичну основу, на якій, під час Реформації, вони стали повністю контролювати адміністрацію церкви.

6. У кожному сегменті німецького суспільства, але особливо серед бідних, піднімалися голоси проти несправедливості та експлуатації. Широкі диспропорції в доходах і дискримінаційні закони в містах, а також погіршення рівня життя дрібних селян і сільськогосподарських робітників призводили до заворушень та повстань, які до початку 1500-х років стали ендемічними¹².

Ці сили, отже, спонукали події до кризи. У перше десятиліття 16 ст. вони об'єдналися в потужний сплеск релігійної, соціальної та політичної активності, для якої «реформа» (церкви та суспільства) стала кодовим словом. Іронічно, що Лютер, який мав спрямувати цю активність у Реформацію, до свого виникнення як національної фігури в 1520-х роках не мав до цього жодного відношення. Для нього існувала лише одна важлива проблема: імператив віри. Його особистий шлях до Реформації був внутрішнім пошуком релігійної істини, де його совість слугувала провідником¹³.

Коли він написав свої Дев'яносто п'ять тез проти індульгенцій у жовтні 1517 року, Лютер був августинським монахом, проповідником у саксонському місті Віттенберг та професором теології в університеті, заснованому там у 1502 році курфюрстом Саксонії Фрідріхом III, відомим як «Мудрий». Його амбітний батько підштовхував його до кар'єри в праві, але в 1505 році палко побожний Мартін увійшов до монашого ордену. Його орден, августинські ереміти, був строгим реформаторським товариством, присвяченим молитві, навчанням і аскетичному життю. Глибоко стурбований питанням виправдання — як людина, грішник, може бути виправдана (спасена) в очах Бога — Лютер

¹² Eamon D. *The Stripping of the Altars: Traditional Religion in England, 1400-1580*. Yale University Press, 1992. 480 p.

¹³ Ehrenpreis S. *Reformation und konfessionelles Zeitalter*. S. Ehrenpreis, U. Lotz-Heumann. Darmstadt: WBG, 2008. 138 S.

не знаходив розради в монашій рутині і звернувся до дослідження джерел християнського вчення, зокрема Святого Павла та Святого Августина. Визначаючи його інтелектуальний потенціал, його відправили його орденом вивчати теологію в Ерфурті та Віттенберзі. Він отримав докторський ступінь у 1512 році і розпочав викладання Біблії у Віттенберзі того ж року. За його власними словами, під час уважного читання Послання святого Павла до римлян, готуючись до курсу лекцій на цю тему, він виявив те, що вважав вирішенням проблеми, поставленої величезною прірвою між людським гріхом і божественною благодаттю. виправдання не заробляється як винагорода за людські зусилля через добрі вчинки (погляд, який Лютер тепер відносив до оманливої і оманливої римської церкви). Навпаки, люди виправдані без жодних заслуг з їхнього боку Божою вільно даною і попередньою (тобто такою, що передує будь-яким гідним людським вчинкам) благодаттю через віру, яка є даром Бога. Це значення Лютер знайшов у ключовому уривку з Римлян 1:17: «Адже в ній [тобто в Євангелії] відкривається праведність Бога через віру для віри: як написано: 'Хто через віру праведний, той житиме'». «Праведність» — *justitia* латинською — не відноситься, вважав Лютер, до діяльності Бога як судді, а до виправдовуючого праведного стану, який він створює в людському грішнику, стану, що виявляється як віра. Важливі наслідки цього теологічного прозріння, яке Лютер, здається, сприймав як унікальне відкриття, хоча насправді його підтримували безліч теологів до нього, тоді не були очевидні для нього. Однак вони потужно проявилися, коли він почав читати лекції та проповідувати на — для нього — найважливіші теми спасіння лише через віру (*sola fide*) та ексклюзивну опору на Писання (*sola scriptura*). Саме суперечка щодо індульгенцій у жовтні 1517 року вивела все на поверхню¹⁴.

Ідеологи Реформації виступали за розрив з папським Римом, центром середньовічного католицизму, відкидаючи його догмати та культ і прагнучи

¹⁴ Euan C. The European Reformation. Oxford University Press, 1991. 266 p.

створити незалежні національні церковні організації. Вони базували свої ідеї на Священному Писанні, а не на папських буллах, акцентуючи на зміцненні особистої віри людини в Божу милість і можливість спасіння — це стали основними принципами євангелічного руху¹⁵.

В. Райнхард вважає, що головною метою конфесіоналізації було виховання людей згідно з нормами певної церкви. Основним інструментом досягнення цієї мети був контроль віруючих через спеціальні інституції. Ця характеристика розкриває лише церковний аспект конфесіоналізації. Однак, світська влада також прагнула посилити свій вплив на підданих, використовуючи церковні інтереси як інструмент для власних цілей. Ця тенденція була помітна ще у перших євангелічних статутах, запроваджених наприкінці 1520-х років. Наприклад, Брауншвейзький статут 1528 року регламентував порядок ординації євангелічних священнослужителів, де магістрати разом із суперінтендентами затверджували кандидатів на посаду парафіяльного проповідника, запропонованих громадою. Вплив влади проявлявся і в новому порядку богослужінь, де кожна євангелічна проповідь починалася з хвали на адресу влади, тим самим постійно закріплюючи ідею покори серед парафіян¹⁶.

У 1517 році, коли Мартін Лютер у своїх «Дев'яноста п'яти тезах» (різні положення, які Лютер хотів обговорити і які, за традицією, були вивішені на дверях церкви у Віттенберзі) піддав сумніву церковну практику, пов'язану з індульгенціями (повним або частковим відпущенням гріхів), він не мав наміру відриватися від католицької церкви, припускаючи, що його заклик до богословських і церковних реформ буде почутий. Натомість розгорілася запекла полеміка. Згодом Лютер і його послідовники були відлучені від церкви, що поставило їх перед альтернативою: підкоритися церковному диктату або знайти нові шляхи для життя у вірі. Оскільки прихильники реформ

¹⁵ Каріков С. Особливості лютеранської конфесіоналізації в Німеччині раннього нового часу. «Наука. Релігія. Суспільство» № 3. 2009, С. 196-200

¹⁶ Там само. С. 197.

у багатьох місцях отримали захист урядової влади, наприкінці 1520-х років почали з'являтися нові форми церковного життя¹⁷.

Зовнішня загроза стала тим чинником, який тимчасово зупинив остаточний розкол німецького суспільства на конфесійній основі. Під загрозою турецького вторгнення протестанти та католики у 1532 році підписали Нюрнберзьке перемир'я. У 30–40-х роках XVI століття поширення лютеранських ідей супроводжувалося впровадженням нових євангелічних статутів. Їх особливістю було підвищена увага до організаційних та обрядових аспектів церковного життя, при цьому соціальні питання залишалися здебільшого осторонь. Вирішення цих питань здебільшого обмежувалося системою церковної благодійності, що регулювалася спеціальними «статутами про бідність»¹⁸.

Євангелічні церковні інституції не руйнували міську спільноту, а збагачували її новими структурами. У період Реформації для підтримки малозабезпечених бюргерів почали створюватися «спільні каси», куди кожен бюргер робив внески, розуміючи, що сам може потребувати допомоги в скрутний час¹⁹.

Праця стала ключовою умовою вирішення соціальних проблем згідно з євангелічними принципами. Лютер підкреслював: «Кожен, хто займається своїм ремеслом або виконує свої обов'язки, має приносити користь іншим». Проте в лютеранському вченні не існувало ідеї про те, що доля людини задалегідь визначена Богом, і що матеріальний успіх є ознакою «обраності».

¹⁷ Lutheranism. [Electronic Resource] <https://www.britannica.com/topic/Lutheranism/History> Last access: 02.10.2024

¹⁸ Martin Luther: Forerunner of Natalism? God's Babies: Natalism and Bible Interpretation in Modern America, 2014, pp. 77-108

¹⁹ Каріков С. Особливості лютеранської конфесіоналізації в Німеччині раннього нового часу. «Наука. Релігія. Суспільство» № 3. 2009, С. 196-200

У німецькому суспільстві XVI століття індивідуалізм не був основною цінністю²⁰.

Реформатори активно поширювали нові вчення серед населення через богослужіння та шкільні уроки, а дотримання цих навчань перевіряли під час візитацій. Вони прагнули об'єднати бюргерів у єдину спільноту. Обов'язковим стало відвідування недільних богослужінь у парафіяльних церквах. Основою духовного розвитку суспільства реформатори вважали впровадження норм Священного Писання. У Брауншвейзько-Вольфенбюттельському статуті 1543 року зазначено, що пастори мають проповідувати «чисте, незаплямоване слово Боже»²¹.

Оскільки вони були відлучені від церкви, а їхні церкви оголошені поза законом, Лютер, його послідовники та їхні князівські прихильники опинилися під загрозою військових дій з боку католицьких військ. У 1546 році імператор Карл V відчув себе достатньо сильним, щоб розпочати війну проти основних лютеранських територій і міст. Здобувши перемогу у Шмалькальдській війні, Карл переступив через себе, додавши політичні цілі до своєї мети демонтажу лютеранських реформ. На Аугсбурзькому сеймі 1555 року він був змушений визнати офіційне визнання лютеранських церков у Священній Римській імперії.

Аугсбурзький мир ознаменував важливий поворотний момент в історії лютеранства. Після цілого покоління боротьби проти римо-католицької та імперської влади лютерани отримали юридичне визнання через встановлення принципу *cuius regio, eius religio*, який означав, що правитель князівства

²⁰ Лавренюк В. Генеза сотеріологічних ідей лютеранської теології. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, С. 76–84

²¹ Крамар Ю. Реформація як чинник європейської історії Нового часу. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Всесвітня історія. 4, 2017. С. 81-88

визначає його релігію. Відтоді лютеранські церкви в цих князівствах могли вільно розвиватися, не боячись політичних і військових загроз²².

Хоча їхнє легальне існування було гарантоване, лютеранські церкви в Німеччині, тим не менш, опинилися в скруті. Низка богословських суперечок щодо автентичного розуміння вчення Лютера - деякі з них спалахнули ще за його життя - почали все більше розділяти лютеранських богословів і церкви. Більшість з них стосувалися тем, щодо яких Лютер і його віттенберзький колега Філіп Меланхтон розходилися в думках або щодо яких богословські погляди Лютера були не зовсім зрозумілими. Домінуючі в лютеранському порядку денному між 1548 і 1577 роками, суперечки стосувалися того, як вирішувати питання, які не схвалюються і не забороняються Святим Письмом, чи звільняє доктрина віри християн від дотримання морального закону, викладеного в єврейському Писанні, а також питань, пов'язаних з виправданням і участю людини у спасінні²³.

У цих дебатах брали участь дві фракції: филиппісти, послідовники Меланхтона, і гнесіо-лютерани (справжні лютерани) на чолі з Маттіасом Флацієм Ілліриком, сильним і безкомпромісним богословом, який звинувачував филиппістів у «синергізмі» - уявленні про те, що люди співпрацюють у своєму спасінні. Флацій та інші гнесіо-лютерани також вбачали у розумінні филиппістами Вечері Господньої вплив кальвінізму, який наголошував на реальній, але духовній присутності Христа в таїнстві²⁴.

У другій половині XVI століття Євангелічна Церква остаточно потрапляє під контроль князів, які закріплюють свій вплив завдяки правам на контроль богослужінь, нагляд за церковним майном і фінансами духовенства, а також регулювання сімейних відносин. Фактично, князі стають «верховними

²² Дмитрієв А. Міжнародно-правовий феномен Аугсбурзького релігійного миру 1555 р. Право України. 2003. № 3. С. 152–155.

²³ Oberman, H. A. Luther: Man Between God and the Devil. New Haven: Yale University Press. 1989. 368 с.

²⁴ Reinhard B. Max Weber: An Intellectual Portrait. University of California Press, 1977. 365 p.

єпископами» з повноваженнями вирішувати релігійні й богословські питання, замінюючи собою середньовічне канонічне право²⁵.

За допомогою богословів Якоба Андреа і Мартіна Хемніца лютеранська політична влада, зокрема курфюрст Саксонії, змушувала до компромісів у спірних питаннях богослов'я. Андреа і Хемніц спонукали групу лютеранських богословів розробити в 1576 і 1577 роках документ під назвою «Формула згоди». Схвалений німецькими лютеранськими політичними та релігійними лідерами, він був включений разом з кількома іншими віросповіданнями — трьома стародавніми вселенськими символами віри (Апостольським, Нікейським та Афанасійським), Аугсбурзьким віросповіданням, Апологією Аугсбурзького віросповідання, трактатом Лютера про папську владу, Шмалькальдськими статтями, Малим і Великим катехізисами — до «Книги згоди» в 1580 році²⁶.

Книга Згоди втілила конфесійну ідентичність німецького лютеранства. Вона відображала розвиток, який відбувався паралельно в інших християнських традиціях того часу, кожна з яких речно оберігала власну ідентичність на противагу іншим традиціям. Особлива «лютеранська» ідентичність охоплювала не лише богослов'я, але й літургію, музику, право та побожність. Цей процес формування ідентичності наприкінці 16 століття відомий як конфесіоналізація²⁷.

Теологічне православ'я, яке сформувало лютеранство з кінця 16-го до кінця 17-го століття, багато критикували як надмірно інтелектуалізоване християнство, яке мало турбувалося про практичну побожність. Ця однобічна перспектива (в ортодоксальному християнстві багато уваги приділялося

²⁵ Robertson H. *Aspects of the Rise of Individualism*. Cambridge, 1933. P. 233

²⁶ Jadatz H. *Wittenberger Reformation im Leipziger Land. Dorfgemeinden im Spiegel der evangelischen Kirchenvisitationen des 16. Jahrhunderts* H. Jadatz. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2007. 380 S.

²⁷ Dixon C. *Martin Luther and the Reformation in Historical Thought, 1517–2017*. *Studies: An Irish Quarterly Review*, Vol. 106, No. 424, Reformation 500 (Winter 2017/18), pp. 404-416

особистій побожності), тим не менш, демонструє важливість практики лютеранських богословів 17-го століття визначати християнство в термінах доктрини. Лютеранські мислителі використовували категорії аристотелівської філософії та логіки для формулювання християнського богослов'я, що призводило до все більш тонкого аналізу аргументів і контраргументів. Напруга між розумом і одкровенням, характерна для Лютера, була замінена наполяганням на гармонії між ними, причому одкровення представляло остаточну істину. Догматичні твердження були захищені акцентом на божественному натхненні Святого Письма, що врешті-решт привело лютеранських богословів (як і їхніх реформатських колег) до формулювання концепції вербально непомильної Біблії, яка стала ключовим моментом ортодоксального²⁸.

У 16 столітті лютеранські ідеї поширилися в Богемії, Польщі, Угорщині та Трансільванії. Хоча вони були добре сприйняті як духовенством, так і мирянами, брак підтримки з боку державної влади перешкоджав утворенню нових церков. Зрештою, лютеранські громади на цих землях піддалися впливу дедалі динамічнішого католицизму, що відроджувався²⁹.

Мандрівні купці та студенти принесли лютеранські ідеї до Скандинавії, яка була нестабільно об'єднана під данською короною. Конфлікт між данським королем Крістіаном II та шведською знаттю у другому десятилітті 16 століття призвів до появи Густава Еріксона Вази, який відстоював незалежність Швеції і зрештою був обраний королем Швеції та Фінляндії. Від самого початку Густав Ваза прагнув зменшити політичну та фінансову владу католицької церкви у Швеції, підтримував лютеранські проповіді та публікації. За його наказом сейм у Вестеросі в 1527 році конфіскував церковне майно, позбавив

²⁸ Michelet. Martin Luther. 1517. *Revue des Deux Mondes* (1829-1971), PREMIÈRE SÉRIE, Vol. 5, No. 5 (1er MARS 1832), pp. 555-562

²⁹ Lindberg, C. *The European Reformations*. Malden: Wiley-Blackwell. 2009. 360 c.

духовенство імунітету від цивільних судів і проголосив, що проповідувати слід лише чисте Слово Боже. Подальші законодавчі заходи спочатку обмежили, а потім і знищили католицизм у Швеції³⁰.

У 1528 році Густав Ваза сприяв висвяченню трьох шведських єпископів лютеранського віросповідання, забезпечивши таким чином формальну апостольську спадкоємність шведського єпископату. Серед них був Лаврентій Петрі, який став першим лютеранським архієпископом Упсали в 1531 році, і його брат Олаус Петрі, який ввібрав ідеї Лютера під час навчання у Віттенберзі. Обидва принесли з собою глибокі протестантські переконання, яких не вистачало Густаву Вазі, для популяризації лютеранства у Швеції. Хоча Олаус Петрі часто конфліктував з королем, він та його колеги-реформатори врешті-решт перемогли. Реформація у Фінляндії була справою рук Міхаеля Агріколи, ще одного колишнього студента Віттенберга, а згодом єпископа Або, який переклав Новий Заповіт фінською мовою.

До 17 століття лютеранська Швеція стала значною політичною силою в Європі. Дотримуючись нейтралітету у Тридцятилітній війні, що розпочалася 1618 року, король Густав II Адольф, «лев півночі», 1630 року вступив у війну на боці німецьких протестантських держав, що боролися за владу в Німеччині. Військові перемоги Густава II Адольфа, особливо під Лютценом, де він загинув на полі бою, гарантували, що Тридцятилітня війна не принесе руйнації протестантизму. Вестфальський мир (1648) надав католицьким, реформатським і лютеранським християнам рівні політичні та релігійні права в імперії. Згодом лютеранство в Скандинавії пішло тим же шляхом, що й лютеранство в німецьких землях. Тим часом пієтистські настрої справили величезний вплив на Норвегію та Швецію 19-го століття³¹.

³⁰ Lutheranism. [Electronic Resource] <https://www.britannica.com/topic/Lutheranism/History> Last access: 02.10.2024

³¹ Jürgens K. Die Reformation in der Stadt Braunschweig von den Anfängen bis zur Annahme der Kirchenordnung. K. Jürgens. Die Reformation in der Stadt Braunschweig. 1528–1978. Braunschweig: Limbach, 1978. P. 230

1.2. Основні доктрини лютеранства їх соціальний вплив

Що таке лютеранське християнство? Існує традиція підсумовувати вчення Реформації за трьома принципами, так званими трьома *solae*: *sola scriptura*, *sola fide*, *sola gratia*; або тільки за Писанням, тільки за вірою і тільки за благодаттю. Зрозуміло, що ці три принципи підкреслюють перевагу Писання над традицією, віри над ділами і благодаті над заслугами. Однак цьому переліку *solae* лише сто років. Лютеранський богослов Теодор Енгельдер у книзі, присвяченій чотирьомстам рокам, що минули з часу Реформації, сформулював його — хоча кожне з *solae* час від часу використовувалося ще до самих реформаторів. Однак Енгельдер є першим, хто описав ці *solae* як основні принципи лютеранської реформації. Це важливий момент, і він лежить в основі того, що я намагаюся тут сказати: Багато з того, що ми вважаємо автентичним лютеранством 16-го століття, насправді є інтерпретацією 20-го століття.

То чому ж лютеранське вчення обмежується цими трьома солідарностями? пише Енгельдер: Це безкомпромісне *sola* — «ніщо інше, як тільки» — існує з певною метою. Рим був готовий до компромісу. Він був готовий визнати авторитет Святого Письма і не соромився звеличувати святість Біблії. Але це має бути Святе Письмо, витлумачене Церквою, або соборами, або традицією, або вченням отців, маючи на увазі в кожному випадку папу. Так само як і Цвінглі та інші мрійники про сни. Але Лютер не хотів нічого цього. Він знав, що якби це не було виключно Писання, то це не було б Писанням взагалі³².

³² Hagman A. What Is This Thing Called Lutheranism Anyway? A Critical Perspective on the Construction of Lutheran Christianity in Sweden and Finland. On the Legacy of Lutheranism in Finland: Societal Perspectives, 2019, pp. 69-80

Це уявлення про лютеранську віру як чисту, ясну, завершену, в той час як всі інші версії християнства є компромісами, є сильною рисою в більшій частині лютеранського богослов'я 20-го століття.

На питання «Що таке лютеранське богослов'я?» нелегко відповісти. Сам Мартін Лютер не був систематичним мислителем, а його колега Філіп Меланхтон став для багатьох його автентичним інтерпретатором, що одразу ж викликало звинувачення в тому, що Меланхтон спотворив думку Лютера. Доктринальні суперечки в лютеранстві 16-го століття свідчать про складність точного визначення того, що означає бути «лютеранином». Тим не менш, думка самого Лютера завжди була керівною силою в окресленні лютеранського богослов'я. Традиційно вважається, що дві основні лютеранські конфесійні заяви 16 століття, Аугсбурзьке сповідання 1530 року і Формула згоди 1576 року, пояснюють вчення Лютера³³.

Оскільки впровадження лютеранства в європейських країнах не було централізованим, становлення лютеранського богослов'я відбувалося по-різному. Так, не всі лютеранські церкви формально прийняли «Формулу згоди». Авторитет у лютеранстві розуміється як вірність конфесійним документам, які є автентичним викладом біблійного вчення. Лютеранство не має офіційного училища, подібного до Римо-Католицької Церкви³⁴.

Найважливішим серед лютеранських вчень є спільне для всіх протестантських традицій наполягання на тому, що Біблія є єдиним джерелом релігійного авторитету. Лютерани дотримуються трьох стародавніх вселенських християнських символів віри разом з лютеранськими конфесійними заявами 16-го століття. Усі лютеранські церкви визнають Аугсбурзьке сповідання; деякі, особливо в Німеччині та США, додатково

³³ Gregory B. *Disembedding Christianity: The Reformation Era and the Secularization of Western Society*. *Reformation und Säkularisierung: Zur Kontroverse um die Genese der Moderne aus dem Geist der Reformation*, 2017, pp. 25-56

³⁴ Crofts R. *Printing, Reform, and the Catholic Reformation in Germany (1521-1545)*. *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 16, No. 3 (Autumn, 1985), pp. 369-381

визнають віросповідні тексти, що містяться в «Книзі згоди». Формула згоди визначила Біблію як «єдине і найбільш достовірне правило» для оцінки християнського вчення. Ця позиція різко контрастувала з католицьким твердженням, що Святе Письмо і традиція мають однакову силу. Лютер ніколи не погоджувався з католицьким наполяганням на тому, що церковна традиція лише робить явним те, що вже міститься в Писанні³⁵.

Нова центральна роль Біблії мала драматичні наслідки. Лютер розумів необхідність видання Біблії німецькою народною мовою, бо тільки тоді, коли Біблія буде доступною, її вчення можна буде оцінити по достоїнству. Приклад Лютера, який зробив Біблію доступною народною мовою, наслідували реформатори по всій Європі, такі як Вільям Тіндейл в Англії. Католицькі богослови швидко зрозуміли, яку потужну зброю створив Лютер, і взялися за власні переклади на народні мови. Однак жоден з них не мав літературної переконливості перекладу Лютера або перекладу, здійсненого на початку 17 століття під керівництвом англійського короля Якова I, - версії короля Якова³⁶.

Наслідуючи святого Августина, західні християнські богослови до 16 століття вважали, що викупний акт божественної благодаті відбувається в контексті добровільної людської співпраці. Цей багатовіковий консенсус про співпрацю Бога і людини був різко відкинутий Мартіном Лютером, який стверджував, що апостол Павло заперечував участь людини в процесі спасіння. Відповідно, в Аугсбурзькому сповіданні зазначається, що люди «вільно виправдовуються через Христа вірою, коли вірять, що вони прийняті в благодать і їхні гріхи прощені через Христа, який своєю смертю відкупив наші гріхи»; Бог «зараховує [цю віру] як праведність в Його очах». Це твердження, на якому «Церква стоїть і падає», отримало різні інтерпретації,

³⁵ Russell W. The Theological "Magna Charta" of Confessional Lutheranism. Church History, Vol. 64, No. 3 (Sep., 1995), pp. 389-398

³⁶ Scribner, Bob. For the Sake of the Simple Folk: Popular Propaganda for the German Reformation. Cambridge University Press, 1981.

починаючи з 16 століття. У 19-20 століттях лютеранські богослови намагалися по-новому висловити це вчення, завжди наполягаючи на тому, що воно являє собою автентичну інтерпретацію апостола Павла. Так, Пауль Тілліх тлумачив виправдання вірою як умову прийняття, незважаючи на свою неприйнятність³⁷.

У відомому визначенні Аугсбурзького віросповідання йдеться про церкву як про «громаду святих [віруючих], в якій чисто викладається Євангеліє і правильно здійснюються таїнства». Лютер вважав істинну церкву по суті невидимою, а це означає, що її авторитет полягає не у формальній структурі, а у вірності Писанню. Вона жодним чином не тотожна видимій (емпіричній) церковній організації. Хоча видима церква схильна бути такою ж слабкою і гріховною, як і будь-яка інша людська інституція, Бог діє в ній настільки, наскільки вона вірна Його Слову. У періоди ортодоксії та пієтизму поняття невидимості церкви розумілося так, що тільки Бог знає, хто з зібраних християн є справжніми віруючими. У 19-му столітті взаємовідносини видимої і невидимої церкви отримали велику увагу в лютеранському богослов'ї, частково під впливом динамічного католицизму, коли деякі лютеранські богослови надавали великого значення видимій церкві, а також таїнствам і ритуалам. Ці тенденції знайшли своє відображення у думках Вільгельма Льюхе. Більш демократичне розуміння Церкви в Північній Америці пропагував богослов Міссурійського синоду К.Ф.В. Вальтер. Найвпливовішою концепцією видимої церкви стало історико-еволюційне вчення німецького богослова Альбрехта Рітшля, який розглядав інституційну церкву як актуалізацію Царства Божого, що поступово реалізується в історії³⁸.

³⁷ Snyder, C. *The Reformation of the German Church: Luther's Work and the Spread of Protestantism in Germany*. New York: Peter Lang, 1999. 240 p.

³⁸ Стасюк Л. О. Ортодоксія як детермінанта класичного протестантизму. *Вісник Житомирського державного університету*. 2013. Вип. 67. С. 18–21.

Лютеранські конфесії визнають два таїнства — хрещення і Вечерю Господню. Згідно з лютеранським вченням, таїнства — це дії, встановлені Христом і пов'язані з божественною обітницею. Для спасительного прийняття таїнства необхідна віра. Таким чином, лютерани відкидають уявлення про те, що таїнства є ефективними *ex opere operato* (діючими поза вірою) або що вони є лише символічними діями³⁹.

Лютеранське твердження, що в Вечері Господній Христос тілесно присутній «в хлібі і вині, з хлібом і вином і під хлібом і вином», стало головною причиною розколу в 16-му столітті. Лютеранське вчення про «реальну» присутність залишило відкритим питання про те, чи Христос присутній у хлібі і вині тому, що він присутній скрізь і всюди, як стверджують деякі лютерани, чи тому, що він обіцяє бути конкретно присутнім в елементах. У будь-якому випадку, лютерани відкидають римо-католицьку доктрину трансубстанціації, яка стверджує, що хліб і вино перетворюються на буквальне тіло і кров Христа, як недоречне використання філософських категорій для вираження біблійної істини. Більшість лютеранських церков дозволяють брати участь у Вечері Господній усім охрещеним християнам, які визнають реальну присутність Христа в елементах хліба і вина. Лютеранське богослов'я кінця 20-го століття, зокрема Вольфгарта Панненберга, намагалося відійти від елементів хліба і вина і підкреслити поняття Вечері Господньої як трапези з воскреслим Ісусом⁴⁰.

Лютеранське богослов'я розуміє відносини між Церквою і державою з точки зору двох способів Божого правління у світі (два «царства» або «королівства»). Ця відмінність подібна до тієї, яку проводив святий Августин між містом Божим і містом людським (тобто світом). Лютер стверджував, що Бог керує світом двома способами: через порядки творіння, такі як уряд і шлюб, які впливають з Божого бажання, щоб усі люди скрізь жили в мирі та

³⁹ Andrew P. Brand Luther: 1517, Printing, and the Making of the Reformation. Penguin Press, 2015. 288 p.

⁴⁰ Davis, J. The Protestant Reformation: A History in Documents. Oxford: Oxford University Press. 1999. 208 p.

злагоді, і через його Слово і Євангеліє, хоча вони стосуються лише християн. Ці дві сфери влади і благодаті взаємозалежні, оскільки саме по собі Євангеліє не може зберегти суспільний мир і справедливість, а громадянський уряд не може здійснити спасіння. Хоча ця концепція дозволила північноамериканським лютеранам прийняти відокремлення церкви від держави в США та інших країнах, вона також означала, що лютеранство, на відміну від кальвінізму, докладало мало зусиль для «християнізації» соціального і політичного порядку. Історично це означало автономію світської сфери, навіть певне підпорядкування релігійного світському. Досить послідовно, коли німецькі селяни підняли повстання в 1524-25 роках, Лютер наполегливо доводив, що соціальні та політичні вимоги не можуть бути виправдані Євангелієм.

Лютеранське богослов'я наголошувало на послуху владі як християнському обов'язку і не створило, на відміну від реформаторського богослов'я, повністю розвиненої доктрини опору тиранічним урядам. Лютер виступав за опір лише тоді, коли проповідь Євангелія опинялася під загрозою. Вперше цей принцип був випробуваний на практиці в середині 16 століття, коли лютеранське місто Магдебург успішно протистояло спробі імператора Карла V повернути католицизм⁴¹.

Лютеранське етичне вчення описується як таке, що зосереджується на вірі, яка діє в любові, а це означає, що віруюча людина робить моральний вибір у свободі, без попередньо встановлених правил і законів. Таким чином, лютеранство відмовилося від поняття специфічно християнського етосу, але наполягало на тому, що місцем для етичних зусиль є звичайне життя, в якому віруючі християни покликані служити своїм ближнім. Таким чином, це етичне вчення наголошувало на святості всіх видів людської діяльності і стверджувало, що етичне життя повинно відбуватися незалежно від

⁴¹ Scribner, Bob. For the Sake of the Simple Folk: Popular Propaganda for the German Reformation. Cambridge University Press, 1981. P. 204

законницьких правил у тому, що Мартін Лютер називав «християнською свободою».

Хоча Лютер зберіг основну структуру меси і літургії, він вніс значні зміни в богослужіння, в першу чергу богословського характеру, в таких працях, як «Німецька меса» 1526 року. Акцент у традиційній месі на повторенні жертви Ісуса був заміненний акцентом на подяці. Лютер розглядав таїнство вівтаря (Вечерю Господню) не як автономну форму Євангелія, а як його проголошення. Тому з молитви подяки він зберіг лише декламацію слів встановлення («У ніч, в яку був зраджений Ісус...»). Через важливість, яку надавали Біблії, проповідь займала центральне місце в богослужінні⁴².

На початку 21-го століття більшість лютеранських церков дотримувалися по суті однакового порядку богослужіння. Він складався з двох основних частин, Слова (Літургії Слова) і Вечері Господньої, які розумілися як проголошення Євангелія. Літургійний рух у 20 столітті, який прагнув відновити активну роль мирян у богослужіннях, вплинув на лютеранство, відсунувши на другий план дидактичну проповідь і збільшивши частоту святкування Вечері Господньої. Інші літургійні реформи (у Швеції в 1942 році, в Німеччині в 1954 році та в Північній Америці в 1941, 1958 та 1978 роках) збільшили одноманітність лютеранського богослужіння за межами національних кордонів. Хоча традиційно тільки конфірмовані члени отримували елементи причастя, в 1970 році і Лютеранська церква в Америці, і Американська лютеранська церква схвалили участь у Вечері Господній охрещених дітей молодшого віку, навіть тих, хто не був конфірмований. У десятиліття після реформи в ЄЛЦА з'явилася тенденція дозволяти навіть маленьким дітям причащатися хлібом і вином⁴³.

⁴² Котляров П. М. Рекомендаційні листи як засіб зміцнення *respublica literaria* (за листуванням Філіпа Меланхтона). Вісник Черкаського університету. 2014. № 29 (322). С. 15–19.

⁴³ Reinhard W. Reformation, Counter-Reformation, and the Early Modern State a Reassessment. *The Catholic Historical Review*, Vol. 75, No. 3 (Jul., 1989), pp. 383-404

Інші обряди лютеранських церков — хрещення, миропомазання, висвячення, шлюб і поховання. Лютерани практикують хрещення немовлят. Під час конфірмації (яка зазвичай відбувається у віці від 10 до 15 років) людина публічно сповідує віру, отриману в хрещенні.

Лютеранство зробило важливий внесок у протестантську гімнографію, яка не лише передавала євангельське вчення, але й дозволила розширити участь народу в богослужіннях. Багато з відомих лютеранських гімнів походять з 16-17 століть, зокрема, «Могутня фортеця наш Бог» Мартіна Лютера, «О, Свята Глава, нині поранена» Пауля Герхардта і «Прокинься, прокинься, бо ніч летить» Філіпа Ніколаї. Американські лютерани є спадкоємцями цієї спадщини, але з 19 століття вони також прийняли гімнографію англосаксонського протестантизму. Гімни 20-го століття, такі як гімни німецького композитора Гуго Дістлера, були прийняті дещо менше, хоча на початку 21-го століття, як свідчить новий гімн і богослужбник ЄЛЦА «Євангельське богослужіння», докладалися наполегливі зусилля, щоб зробити лютеранську гімнографію сучасною і мультикультурною.

Основні доктрини лютеранства, зокрема виправдання вірою, авторитет Священного Письма та священство всіх віруючих, суттєво вплинули на соціальну структуру та культуру Німеччини в XVI-XVII століттях. Лютеранство не лише запровадило нові релігійні практики, але й сприяло формуванню нових суспільних цінностей, таких як індивідуалізм, відповідальність та етика праці.

Ці доктрини спонукали людей до активної участі в релігійному та соціальному житті, змінюючи їхню роль у суспільстві. Реформаційний рух підштовхнув розвиток освіти, оскільки доступ до Біблії та релігійних знань став пріоритетом для лютеранських общин. Лютеранство також сприяло становленню нових соціальних інститутів, таких як церква, яка стала важливим елементом громадського життя.

Таким чином, лютеранство не лише вплинуло на релігійні погляди, але й стало важливим чинником соціальних трансформацій, які формували нові

соціальні відносини, цінності та культурні ідентичності в Німеччині, закладаючи основу для подальших змін у Європі.

РОЗДІЛ 2.

Лютеранство як фактор культурних перетворень

2.1. Лютеранський вплив на архітектуру та церковне будівництво

Під впливом Реформації виникають нові прогресивні тенденції у різних сферах культури, таких як література, музика, живопис, скульптура тощо, що відзначають як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники історії протестантизму. Традиційно науковці в галузі релігієзнавства, історії та мистецтвознавства зауважують, що в протестантських країнах, особливо у Німеччині, «спостерігається занепад образотворчого мистецтва, який тривав до початку XIX ст.», і що «німецьке мистецтво на цілі століття було виключено з числа провідних у Європі». Безумовно, релігійні війни не сприяли активному розвитку різноманітних мистецьких форм. Однак не можна повністю погодитися з цією тезою, адже XVI ст. стало часом розквіту точних наук, винахідництва і техніки; також прикладні мистецтва досягли значного рівня досконалості. Зокрема, архітектура становить цікавий об'єкт для дослідження, оскільки поєднує в собі як образність, художність та естетизм, так і прагматизм, точність та розрахунок⁴⁴.

Церковна архітектура формує естетичне середовище та стає важливим фоном, який об'єднує систему художнього впливу в єдине ціле. Зв'язок між християнськими релігійними основами та архітектурою як видом образотворчого мистецтва можна відстежити задовго до Реформації. Однак архітектура цього періоду мала свої особливості, зумовлені трансформаціями в християнській теології.

⁴⁴ Бондар І. Рецепція лютеранських ідейних засад у генезі архітектурних форм культових споруд: релігієзнавчо-культурологічний аспект. Філософія науки: традиції та інновації, 2014, № 2 (10). С. 23

Перш за все, варто відзначити, що архітектура є найбільш стійким, повільним і консервативним видом мистецтва, що зумовлено тривалістю будівельного процесу та значними капіталовкладеннями в ці твори художнього виробництва. Водночас архітектура тісно пов'язана з життям свого часу, тому вона повною мірою відображає дух епохи. Як мистецтво, архітектура є важливою частиною культури, але, окрім її художнього аспекту, слід пам'ятати про її практичну роль у задоволенні повсякденних потреб людей. Художні образи архітектури впливають на психіку людей, так само як і самі зазнають впливу з боку суспільства.

У своїй оцінці мистецтва Північного Відродження видатний дослідник Віденської школи мистецтвознавства Отто Бенеш зазначає, що цей період ознаменувався «великим переворотом європейської ідеології». Він виділяє три основні течії, що визначали розвиток ренесансного мистецтва в XVI столітті: гуманізм, Реформацію та нову науку. Слід зазначити, що протестантська архітектура бере свій початок з 1517 року, тобто з початку Реформації. У цей час відбувається централізація держав, активно розвиваються науки та знання, що не пов'язані з богослов'ям; католицька церква роздає індульгенції, а її собори стають настільки пишними, що нагадують палаци.

У період виникнення та поширення Реформації протестантськими зазвичай ставали вже існуючі церкви, спочатку збудовані як католицькі та збережені з характерним католицьким символізмом. Лише в нових храмах, зведених безпосередньо для протестантських (зокрема лютеранських) громад, почала формуватися власна символіка, пов'язана з доктринами протестантизму. У цих храмах є лише одна вертикальна домінанта — вежа, що відображає четверту доктрину протестантизму *Solus Christus*: Христос єдиний посередник між Богом і людиною, тож порятунок можливий лише через віру в нього⁴⁵.

⁴⁵ Там само. С. 26

У міських соборах дореформаційної Німеччини вже в XIII-XIV століттях виразно простежується готичний стиль. Реформація не принесла абсолютно нових, раніше невідомих архітектурних форм; основні елементи збереглися, але набули нових якостей, що відображали буржуазну ідеологію. Акцент лютеранствана проповіді й особистій вірі, замість культу та обрядовості, спричинив певні зміни в релігійно-художній цілісності. Це стало свого роду продовженням розвитку готичної архітектури, але з новою інтерпретацією і відмінною композицією.

Західна Німеччина вважається місцем зародження готики, однак у більшості випадків цей стиль використовувався не як архітектурний, а як декоративний. Це дві різні речі. На фасаді будівлі, що мала просту цегляну форму, за допомогою штукатурки та накладних елементів можна було створити будь-який стиль, зокрема й готичний. У країнах Західної Європи ще в XIV-XV століттях стала популярною мода на спорудження культових будівель у готичному стилі, хоча це була псевдоготика. Будівлі прикрашалися готичними елементами: стрілчасті вікна, вертикальні акценти на стінах та стрілчасті склепіння з різними візерунками, що не мали конструктивної функції. Однак у Німеччині з кінця XV століття порівняно з іншими країнами декор використовувався стриманіше, а фасади та інтер'єри були простішими й майже без прикрас.

Прикладами північно-німецької готики в Гамбурзі є: церква Санкт-Катарінен, зведена у 1350-1426 рр. і доповнена баштою висотою 105 м у 1657-1658 рр.; церква Санкт-Міхаеліс, побудована в 1751-1762 рр. архітекторами Е. Г. Зонніном та І. Л. Преєм, що вирізняється численними шпилями; а також церква Санкт-Ніколаї, яка слугувала зразком розквіту північно-німецької готики й була відбудована в стилі псевдоготики у 1846-1863 рр. (архітектор Г. Скотт). Ці споруди значно вплинули на архітектурний вигляд багатьох приватних будинків міста. Пізньоготична традиція тоді залишалася доволі життєздатною, хоч і не мала вже провідної ролі. Її зіткнення з італійським

мистецтвом викликало «Столітню війну стилів», яка завершилася з появою бароко на початку XVII ст., що стало інтернаціональним художнім напрямом.

Таким чином, архітектура продовжувала еволюціонувати в межах готичного стилю, поєднуючи його з італійськими античними тенденціями. Готика не лише асоціювалася з католицизмом, але й виражала напругу, боротьбу та динамічність внутрішнього простору будівель. У той же час класика в ренесансному розумінні демонструвала ясність, чіткість, визначеність та спокій, де простір був чітко окреслений і набирив статичних рис. Характерними ознаками класицизму є врівноваженість композиції фасадів, строгість і чіткість форм, ясність організації внутрішнього простору, а також чітка зовнішня форма будівель, що використовує архітектурні елементи античності⁴⁶.

Водночас розвивалися нові форми архітектури, з'являлися об'ємно-планувальні прийоми, які відповідали новим умовам та були необхідними для будівництва нових типів будівель, таких як лікарні, навчальні заклади, міські управління та церкви, що не існували в добу античності. Спочатку нові тенденції проявлялися в більш упорядкованих планах і фасадах. Класичні форми, що мали конструктивне походження, використовувалися як декоративні елементи для оформлення фасадів⁴⁷.

Окрім собору, в місті знаходилася ратуша — будівля міського управління. Ратуші в різних містах і країнах відрізняються за формою, і хоча цей архітектурний тип не має чітко визначених композиційних особливостей, сама споруда завжди виокремлюється в міській забудові. Контури багатьох ратуш — одного з характерних типів будівель старої Європи — наочно демонструють їхній генетичний зв'язок з архітектурою місцевого житла. Оскільки ратуша була офіційною спорудою, майстри, які її будували, часто зверталися до представницьких стилів для запозичення елементів зовнішнього

⁴⁶ Дейвіс Н. Європа: Історія Норман Дейвіс; [пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко]. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. с. 456

⁴⁷ Там само. 470.

оформлення. Багато ратуш прикрашено пластичним декором у готичному стилі, тоді як інші черпали натхнення з класичних будівель. У Німеччині стриманість стала характерною рисою місцевої естетичної культури, а засвоєні ренесансні прийоми призвели до формування особливого німецького стилю, що вирізняється строгістю та помірністю⁴⁸.

Після початку Реформації в Німеччині в XVI столітті, коли політична ситуація стабілізувалася, почалося інтенсивне будівництво. Ідеї та форми ренесансу проникали в Німеччину, але тепер вони втілювалися в адаптації нових модних форм до декору будівель, створених згідно з місцевими традиціями. Тим не менше, ренесансні прийоми відігравали позитивну роль: безсистемне планування замінювалося регулярністю, і почали приділяти увагу комфорту, який раніше не був у центрі уваги.

Архітектура Німеччини XVI століття все ще вважається ренесансною, але, за формальними ознаками і характером стилю, продовжує розвиватися в рамках попередніх напрямів. Для німецьких архітекторів мистецтво не сприймалося як спосіб створення ілюзорного світу, як у італійців, а служило засобом пізнання дійсності. «Готичне варварство» стало непридатним, але спроба німецьких протестантів повторити італійське звернення до «золотого віку» античності виявилася невдалою, адже в Німеччині не було пам'ятників античності, які надихали італійських майстрів. Огюст Шуазі зазначає, що «північні школи додають ... дах із крутими скатами, великий готичний щипець, а також ажурну башту зі старовинних середньовічних будівель. Цей поривчастий стиль, зубчасті щипці, виступи, консолі, башти, що височіють у небі, – все це більше підходило для північних країн, ніж спокійні лінії італійської архітектури, яка потребувала сонячного світла»⁴⁹.

⁴⁸ Дятлов В. О. «В ім'я Бога і загального добра». Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація. Чернігів: Сіверянська думка, 1997. 351 с.

⁴⁹ Дятлов В. Реформи і Реформація в Німеччині (XV-XVI століття). Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка, 2010. С. 221-225

Архітектурні форми розроблялися залежно від використовуваних матеріалів і будівельних технік. Однак матеріали та конструкції не формують архітектуру автоматично; важливу роль відіграють сталі архітектурні традиції країни. Соціальні умови, цілі та завдання також визначають, які прийоми використовують зодчі. У підсумку, архітектура створюється не лише архітектором, а суспільством через його творчу діяльність.

Ще одна важлива особливість полягає в тому, що сприятливі умови для монументального будівництва та розвитку архітектури існували в багатьох містах, а не лише в «столиці», як це було в Італії. Натомість, німецькі архітектори, скульптори та художники поверталися додому після навчання і зазвичай мали фінансові та творчі можливості для реалізації своїх задумів.

Архітектура бароко не здобула популярності в протестантських країнах, які негативно ставилися до католицької естетики пишної краси, таких як Англія, Шотландія, Скандинавія, Швейцарія та Німеччина. Тут архітектура відзначалася стриманістю та простотою.

Спочатку бароко виражало протест пригноблених сил і обмежених свобод, але згодом стало відображенням смаків заможних замовників. Воно стало символом багатства, викликаючи почуття пошани і асоціюючись з величчю. Розкішні фасади та інтер'єри барочних храмів відповідали католицькій традиції. Бароко стало канонічним стилем для католицьких храмів. Архітектура отримала новий якісний стан, оскільки, «культові споруди в стилі бароко і класицизму, хоча і залишаються функціонально культовими, але в художньо-естетичному значенні набувають визначальної ролі».

В Німеччині політичні зміни після Реформації призвели до зміцнення влади феодалів і церковників. У другій половині XVII та першій половині XVIII століть активно будували княжі резиденції та церкви в стилі бароко, що стало періодом розквіту німецького бароко. З визначних творів того часу можна виділити Єпископську резиденцію у Вюрцбурзі (1719-1744 рр.), спроектовану Балтазаром Нейманом. Проте строгі фасади будівлі приховували розкішні інтер'єри з розписами Т'єполо, скульптурами та ліпними

прикрасами, що свідчило про вплив італійської моди. Хоча стиль бароко справив певний вплив на архітектуру, він не прижився остаточно. Складність архітектурної пластики і просторових форм бароко не знайшла застосування в лютеранській Німеччині⁵⁰.

Варто зазначити, що вищеописані «історичні» архітектурні стилі, які змінювали один одного в Європі, представляють собою відносно невелику кількість споруд, тому не можуть повноцінно відобразити всю спадщину Європи XVI-XVIII ст. Наприклад, готичний собор у Німеччині був єдиним у місті, і не кожне місто мало такий храм. Ренесанс представлений незначною кількістю будівель лише в окремих містах Італії, а бароко та класицизм мають дещо більше чисельність споруд.

Християнська церква, під час будівництва культових споруд, орієнтувала архітекторів на іноземні зразки, які слід було наслідувати. В протестантських громадах вимагалось зводити храми в романському та псевдоготичному стилях, тоді як католицькі громади прагнули до імітації бароко. З утворенням держави з'являється офіційна архітектура, представницькі споруди якої вирізняються зовнішнім виглядом на фоні масових будівель, що формують архітектурний образ країни. Офіційна архітектура створювалася спеціально підготовленими майстрами, які спиралися на традиції. У ширшій архітектурній практиці часто спостерігається поєднання елементів офіційного стилю з народною творчістю. Вплив народного зодчества на офіційну архітектуру є відносно незначним, тоді як зворотний вплив відчутний, оскільки офіційна архітектура відображає домінуючу ідеологію. Форми та композиції народного зодчества, як правило, більш органічні та природні, ніж в офіційній архітектурі, оскільки ідеологічні аспекти не відсувають практичні завдання на другий план. Відсутність холодного і відстороненого

⁵⁰ Каріков С. Динаміка поширення лютеранства в німецьких землях у XVI ст. як складова конфесіоналізації. Український історичний збірник, Вип. 13, 2010. С.57-67

професіоналізму, який іноді ігнорує практичні потреби, надає цій архітектурі особливої людяності та гуманізму.

Отже, з моменту Реформації, лютеранські церкви прагнули відобразити свої принципи простоти, функціональності та духовної доступності. Архітектурні рішення відзначалися відмовою від зайвих декорацій, що відповідало новому розумінню ролі церкви як місця для спільної молитви та навчання. Відкриті, світлі простори, простота форм і акцент на проповіді стали характерними рисами лютеранських храмів. Цей вплив також поширився на інші протестантські традиції, формуючи нові стандарти в церковному будівництві та дизайні.

2.2. Вплив лютеранства на розвиток освіти та поширення грамотності

Погляди Мартіна Лютера на питання освіти – тема, що заслуговує на увагу дослідників. Її вивчення допомагає зрозуміти, наскільки ідеї реформатора відповідали потребам епохи та були новаторськими для свого часу. Значущість цього питання пов'язана з роллю історичних подій у сфері освіти, які органічно включені в історію культури, передачу культурних цінностей, формування менталітету, а також колективних відносин.

Згадка про зв'язок між Лютером і освітньою темою з'являється вже в його посланні «До християнського дворянства німецької нації про виправлення християнства» (1520 р.), де освітні питання розглядаються як частина програми Реформації. Хоча освіта тут не є головною темою, саме ця деталь підкреслює новаторство підходу Лютера порівняно з його сучасниками-гуманістами⁵¹.

Гуманісти першими виступили проти схоластики — характерної риси пізньосередньовічної школи. Однак, заперечуючи її авторитет, вони не створили нової освітньої системи, яка б стала невід'ємною частиною

⁵¹ Хоружний Г. Реформація: передумови, сутність і наслідки. Історія релігій в Україні: Науковий щорічник 2017. Вип. 27. Частина 2. С. 284-291

суспільного життя. Для гуманістів освіта була самоцінною, і її покращення зводилося до усунення окремих недоліків і незначних змін⁵².

У ставленні до схоластики Лютер схожий на гуманістів, адже також вимагає виключення праць Аристотеля з навчальних програм університетів. Однак, він не заперечує їхньої цінності в «логіці, риториці, поезиці», що ставить під сумнів звинувачення Лютера в «кричущому обскурантизмі». Поряд із Євангелієм, яке займає для нього центральне місце, Лютер наголошує на важливості вивчення класичних мов, математики та історії.

Важливіше за перелік конкретних дисциплін є чітке розуміння соціальної ролі освіти: «Від реформи освіти залежить багато, адже саме в університетах здобуває освіту молодь, найшляхетніша частина нашого народу, яка є опорою християнства... Жодне починання, ані папське, ані імператорське, не може відбутися без ґрунтовно перетворених університетів». Лютер вбачає одним із найбільших лих те, що «молодь залишено напризволяще», що потребуватиме важкої розплати⁵³.

Ця думка відображена і в його праці «До радників усіх міст німецької землі: про необхідність засновувати й підтримувати християнські школи» (1524 р.) – одному з перших педагогічних творів, пов'язаному з подіями в Німеччині початку 1520-х рр. Удар, завданий Реформацією католицькій церкві, спричинив занепад навчальних закладів, оскільки монополія на освіту належала церкві. Відтік молоді зі шкіл і університетів частково викликали проповіді Андреаса Карлштадта, колишнього прихильника Лютера, який, закликаючи до близькості простих людей до Бога, пропонував скасування богословської освіти та відмову від університетської кар'єри. Це посилювало недовіру до вчених знань у суспільстві того часу

Лютер, розуміючи загрозу для Реформації та суспільного розвитку, виступає за новий підхід до освіти. Йому неприйнятні як стара система

⁵² Alapuro R. On Lutheranism, State, and Society. *Acta Sociologica*, Vol. 41, No. 4 (1998), pp. 377-378

⁵³ Blanckmeister F. *Sächsische Kirchengeschichte*. F. Blanckmeister. Dresden: Sturm, 1899. 452 S

навчання – «монастирі, школи та заклади, де молодь не уникне диявола», – так і відсутність освіти взагалі. За Лютером, виховання дітей – обов'язок батьків: «Ми, дорослі, живемо, щоб доглядати дітей, навчати та виховувати їх». Він пропонує практичне підґрунтя для цього процесу.

Лютер висуває конкретні пропозиції, що згодом були реалізовані: це підготовка вчителів та вихователів, «які здатні доносити слово Боже»; створення спеціальних шкіл для талановитої молоді; перегляд навчальних програм із акцентом на вивчення мов, адже «недбальство у вивченні мов призведе до втрати Євангелія і незнання латини та німецької». Окрім цього, Лютер пропонує створення бібліотек.

Таким чином, послання «До радників усіх міст...» поєднує роздуми про важливість освіти в суспільстві з практичними порадами щодо поліпшення шкільної системи. Воно ще раз підкреслює зв'язок теорії Лютера з реальними умовами повсякденного життя Німеччини епохи Реформації⁵⁴.

Цей зв'язок також підтверджується наступним педагогічним твором реформатора, «Проповідь про те, що потрібно посилати дітей до школи» (1530 р.), написаним після поразки Селянської війни. У цій праці, звертаючись до князів, Лютер знову наголошує на важливості нової шкільної системи, дотримуючись принципу збереження існуючої влади. Найчіткіше ця ідея викладена у його творі «Про світську владу. Якою мірою їй слід коритися» (1523 р.), де вона сприяла відокремленню держави від церковного впливу, відображаючи тенденцію Нового часу, але з часом підсилювала князівську владу.

Втім, Лютер не є прихильником абсолютної, безконтрольної князівської влади. Він наголошує: «Якщо управляти лише за допомогою сили, це призведе до деградації людської поведінки... Є безліч прикладів, що показують, на що здатна сила без мудрості й розуму». Освіта, на думку Лютера, має запобігати зловживанням владою, бо «право повинні захищати не кулак і зброя, а розумні

⁵⁴ Bluhm H. An "Unknown" Luther Translation of the Bible. PMLA, Vol. 84, No. 6 (Oct., 1969), pp. 1537-1544

люди і книги». У світській державі саме юристи й науковці є захисниками права, а через нього — і держави загалом, що є характерною ознакою Нового часу⁵⁵.

Крім «мирської користі», Лютер також підкреслює «духовну користь» освіти, що полягає у підготовці проповідників, чия служба, на його думку, заснована Богом і є альтернативою офіційній церковній ієрархії. Він описує її як «вічну справедливість, вічне світло і вічне життя».

Значення професії вчителя пов'язане з її «духовною цінністю»: «Сумлінного, гідного поваги вчителя або наставника, або загалом того, хто відповідально виховує та навчає молодь, неможливо повністю винагородити і не можна оплатити його працю грошима... Якби я мав покинути служіння проповідника, то не хотів би жодної іншої професії, крім учителя чи вихователя, бо знаю, що після проповідницької ця професія є найнеобхіднішою, найважливішою і найкращою. Навіть важко визначити, яка з них є кращою: адже непросто змінити старі звички чи виховати добродетель у закоренілому грішнику, як це робить проповідницька діяльність... Проте молодь легше спрямовувати та навчати, хоча іноді це потребує значних зусиль». Тут спостерігається перегук із попередніми працями, що підкреслювали важливість виховання.

У цьому питанні йдеться не лише про вчительську діяльність, а й про роль інтелектуальної праці загалом: «Запитай чиновника, проповідника чи оратора, наскільки непросто підготувати лист чи виголосити промову; запитай учителя, яка праця полягає у вихованні молоді... У цьому бере участь і найбільше працює найважливіша частина людського тіла — голова, її найцінніший член — язик, і її найбільша сила — мовлення... Навчитися носити обладунки можна швидко, а знання засвоюються повільно, і використовувати їх нелегко». Це

⁵⁵ Crofts R. Printing, Reform, and the Catholic Reformation in Germany (1521-1545). *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 16, No. 3 (Autumn, 1985), pp. 369-381

твердження є викликом феодальній ієрархії цінностей і становій структурі середньовічного суспільства — ознакою нової культури⁵⁶.

Цей виклик також відображено в Лютеровій критиці особливих привілеїв, зумовлених походженням: «На королівських та княжих дворах знайдеш юристів, докторів, переписувачів, проповідників, які в основному були бідними людьми, і завдяки навчанню досягли високого становища, ставши помічниками князів у керуванні країною. Бог хоче, щоб правителями ставали не тільки ті, хто народився в аристократичних сім'ях, але й звичайні люди; щоб не вважали, що тільки шляхетне походження створює панів і правителів, а насправді це воля Бога». У цих традиційних для Лютера категоріях виражений ще один принцип Нового часу — можливість досягти «місця під сонцем» завдяки власним зусиллям, а не спадковій «шляхетності» — буржуазний, а не феодальний принцип⁵⁷.

Отже, реформаційні ідеї, зокрема акцент на необхідності особистого вивчення Біблії, сприяли розвитку грамотності серед широких верств населення. Лютерани активно підтримували освіту, засновуючи школи, де вивчали не лише релігійні тексти, але й основи науки й мистецтва. Важливу роль відіграв переклад Біблії Мартіном Лютером на німецьку мову, що заклав підвалини національної літератури та сприяв поширенню друкарства.

⁵⁶ Diarmaid M. *The Reformation: A History*. Viking, 2003. 448 p.

⁵⁷ Eamon D. *The Stripping of the Altars: Traditional Religion in England, 1400-1580*. Yale University Press, 1992. 480 p.

РОЗДІЛ 3.

Лютеранство як фактор соціальних та політичних трансформацій

3.1. Лютеранство і формування нових політичних інститутів у Німеччині

Реформація сприяла виникненню нових християнських віровчень, церков і конфесійних спільнот, які мали не надетнічний, а в основному національний характер. Нові протестантські церкви тепер асоціювалися з певними державними чи етнічними громадами. Це створило умови для виникнення національних держав у Європі (термін «національна держава» з'явився саме в XVI–XVII століттях). Важливо зазначити, що реформатори стали першими, хто відмовився від латини в церковній та освітній практиці. М. Лютер, переклавши Біблію німецькою мовою, заклав основи сучасної німецької літературної мови. У XVI–XVII століттях протестанти перевели Біблію на багато європейських мов, що сприяло виникненню світської літератури на цих мовах та стало поштовхом до «національного пробудження» європейських народів на основі християнського патріотизму. Ще одним феноменом Заходу, що виник унаслідок Реформації, стало громадянське суспільство. Елітарна ієрархія середньовічної церкви надавала мирянам роль пасивних слухачів. Принцип «всезагального священства», що його проповідували протестанти (кожен віруючий — «священник»), перетворював мирян на активних учасників суспільства. Релігійна свобода (право вибору пасторів та внески кожного на користь спільної справи) призводила до виникнення громадянських свобод, що суттєво вплинуло на формування політичної свідомості європейських націй⁵⁸.

У 18-му столітті європейське Просвітництво, сприйнявши ідеї сучасної наукової революції, кинуло виклик традиційним християнським уявленням

⁵⁸ Крамар Ю. Реформація як чинник європейської історії Нового часу. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Всесвітня історія. 4, 2017. С. 81-88

про чудеса, виконання пророцтв і божественне одкровення. Лютеранські філософи і богослови, такі як Крістіан Вольф (1679-1754) і Йоганн Саломо Семлер (1725-91), відстоювали ідею гармонії розуму і одкровення. На відміну від середньовічної схоластики, яка виступала за використання розуму, але підкреслювала примат одкровення, лютеранське богослов'я підпорядкувало собі одкровення і оголосило розум ключем до розуміння волі Божої. Ці настрої, відомі як неологія, домінували в лютеранстві у другій половині 18 століття. Як наслідок, у 19 столітті почали формуватися ліберальне і консервативне крила, поділ, який продовжився і в 21 столітті. Таким чином лютеранство віддзеркалювало розвиток інших християнських церков, як римо-католицької, так і протестантської. Незалежно від конфесійних відмінностей, справжній поділ дедалі більше відбувався між тими, хто приймав нові ідеї Просвітництва — що християнство, по суті, є природною релігією — і тими, хто відкидав ці ідеї. Для тих, хто перебував під впливом Просвітництва, традиційні богословські суперечки, як, наприклад, між лютеранами і реформатськими церквами, перестали бути принципово важливими⁵⁹.

Саме на цьому тлі король Пруссії Фрідріх Вільгельм III у 1817 році розпорядився, щоб лютеранська і реформатська церкви в Пруссії використовували ідентичний порядок богослужіння. Пруський правлячий дім був кальвіністським з початку 17-го століття; його піддані були лютеранами, хоча територіальне розширення Пруссії після наполеонівських воєн додало значну кількість реформатського населення. Фрідріх Вільгельм, побожна людина, був переконаний, що між двома церквами немає суттєвих богословських розбіжностей. Більше того, Пруссія зазнала всебічної адміністративної перебудови, яка значно централізувала уряд, і король прагнув того ж для Лютеранської та Реформатської Церков. У той час як одні

⁵⁹ Подаяк Н. Г. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII–XVII століть. К.: Темпора, 2009. 360 с.

прийняли королівський диктат, інші запекло виступали проти злиття і зазнали придушення і навіть переслідувань. Коли опонентам нарешті дозволили емігрувати до Сполучених Штатів у 1840-х роках, вони заснували консервативні лютеранські синоди Міссурі та Буффало. Тривале протистояння врешті-решт призвело до того, що Фрідріх Вільгельм IV оголосив у 1852 році, що союз лютеран і реформатів був не доктринальним, а лише адміністративним. Тим не менше, більшість пруських регіональних церков до того часу прийняли єдиний церковний порядок і стали називатися Церквами Пруського Союзу⁶⁰.

У 19 столітті лютеранське богослов'я в Німеччині було жорстоко розділене між трьома школами: ліберальною, яку представляв Генріх Еберхард Готлоб Паулюс (1761-1851); традиційно-конфесійною, яку представляли Ернст Вільгельм Генстенберг (1802-69) і Клаус Хармс (1778-1855); і посередницькою, до якої належав Август Неандер (1789-1850), але головним чином під впливом Фрідріха Даніеля Ернста Шлейермахера (1768-1834). Пізніше в тому ж столітті Альбрехт Рітшль (1822-89) намагався створити синтез між християнською вірою і сучасністю, який не вписувався в жодну конкретну богословську школу, але зазнав жорстоких нападів як з боку лібералів, так і консерваторів, як надприродників, так і раціоналістів⁶¹.

Дивовижна енергійність лютеранських традиціоналістів, яких називали старолютеранами, була пов'язана з релігійним пробудженням, що охопило Німеччину в середині століття. Союзниками старолютеран були новолютерани, які прагнули відродити давні літургійні традиції та поєднати вірність лютеранському віровченню з акцентом на важливості таїнств і церкви.

⁶⁰ Стасюк Л. О. Ортодоксія як детермінанта класичного протестантизму. Вісник Житомирського державного університету. 2013. Вип. 67. С. 18–21.

⁶¹ Andrew P. Brand Luther: 1517, Printing, and the Making of the Reformation. Penguin Press, 2015. 288 p.

Старо- і новолютерани домінували в лютеранських церквах і богослов'ї з 1840-х до 1870-х років⁶².

У той же час стабілізація соціального порядку в період раннього Нового часу вимагала створення та зміцнення державних інститутів, які сприяли реформуванню суспільного життя. У контексті політичної роздробленості Німеччини досягнення цієї мети означало становлення земельної державності на різних німецьких територіях, тому лютеранська конфесіоналізація стала вирішальним фактором цього процесу⁶³.

Ф. Л. фон Зекендорф, дотримуючись позицій ортодоксального лютеранства, обґрунтовував права територіальних князів з теологічної точки зору. Він розглядав церкву як ключовий елемент держави та вважав управління церковними справами проявом служіння Богу й реалізацією практичного християнства. Таке зростання інтересу представників політичної теорії Нового часу до визначення сутності держави вимагає дослідження зв'язку між попередніми конфесійними змінами та подальшим розвитком державних інститутів.

У період 1525–1580 років саксонська територіальна влада, прагнучи посилити свій ідейний вплив на суспільство, провадила політику лютеранської конфесіоналізації, залучаючи до органів управління також церковні інституції. Паралельно відбувалася інтеграція саксонських земель у єдину компактну територію з уніфікованою адміністративною системою. Наслідком цих процесів стало зміцнення політичної влади саксонських курфюрстів та посилення їхнього впливу на церковну організацію регіону, яка поступово стабілізувалася в умовах конфесіоналізації⁶⁴.

Серед основних заходів, які сприяли ліквідації католицьких інститутів та створенню основ євангелічної церковної організації в Саксонії, варто

⁶² Eamon D. *The Stripping of the Altars: Traditional Religion in England, 1400-1580*. Yale University Press, 1992. 480 p.

⁶³ Euan C. *The European Reformation*. Oxford University Press, 1991. 266 p.

⁶⁴ Gritsch, E. J. *Martin Luther: His Life and Religion*. Minneapolis: Fortress Press. 2010. 236 p.

відзначити розпуск монастирів і штифтів. Конфісковане церковне майно використовували для забезпечення потреб євангелічних священників. У ернестинських володіннях цей процес розпочався за курфюрста Йоганна Стейкого в 1525 році, а в альбертинських — із приходом до влади герцога Генріха Добродічного в 1539 році. Саморозпуск багатьох саксонських монастирів на початку 1520-х років сприяв узаконенню цих змін територіальною владою. Лише в Оберлаузіці, яка стала частиною Саксонії в 1635 році, було збережено соборний штифт у Баутцені та два цистерціанських монастирі — в Каменці та Циттау, що було закріплено в особливому конституційному статусі цієї території⁶⁵.

У період пізньої Реформації стабільність євангелічної церкви все більше залежала від підтримки місцевої влади. Вона відіграла ключову роль у зміцненні позицій лютеранства. Лютер та його однодумці розуміли, що авторитет територіальних князів забезпечить реформованій церкві надійну зовнішню опору. Водночас правителі, що підтримали Реформацію, прагнули посилити свій вплив на підданих і запобігти новим революційним рухам на зразок Селянської війни 1524–1525 років. З цієї причини реформатори та князі спільно розробили нову систему контролю над церковною організацією, основним інструментом якої стали візитації⁶⁶.

Спроба насильницького придушення євангелізму в таких умовах, ймовірно, призвела б до остаточної ізоляції саксонського курфюрста, яку могли б використати його політичні опоненти. Зрозуміло, що Моріц прагнув знайти способи підвищення авторитету влади в очах суспільства, аби закріпити її політичну та конфесійну легітимність. Як зазначає К. Раддац-Брайдбах, яскравим прикладом такої «владної репрезентації» стало будівництво нової Замкової церкви в резиденції Моріца в Дрездені, що

⁶⁵ Schultze, *Stadtgemeinde und Reformation*. Leipzig, 1918. pp. 10-21

⁶⁶ Fletcher J. *Christian Views on Human Labor, 1500-1860: From Martin Luther to Samuel Smiles*. *Historical Magazine of the Protestant Episcopal Church*, Vol. 24, No. 1 (MARCH, 1955), pp. 93-113

розпочалося в 1548 році, оскільки під час розширення і реконструкції замку стара каплиця була зруйнована. Після завершення будівництва замкової церкви реконструйований комплекс перевершив ернестинську резиденцію в Торгау, церква якої була освячена Лютером у 1544 році. Нова замкова церква в Дрездені – це велична двоповерхова споруда з купольним склепінням, яка стала зразком для інших замкових церков поза межами Саксонії, зокрема для каплиці датського замку Фредеріксборг.

Одним із найзначніших політичних наслідків становлення лютеранства стало зміцнення державності у Німеччині. Відповідно до принципу «*cuius regio, eius religio*» (чия територія, того й релігія), правителі стали мати можливість обирати релігію для своїх підданих. Це призвело до зростання автономії німецьких князівств, які могли протистояти імператору Священної Римської імперії. Наприклад, князі, які прийняли лютеранство, стали підпорядковуватися не лише імператорській владі, а й своїй власній релігійній юрисдикції, що закріпило принцип політичного плюралізму⁶⁷.

Іншим важливим прикладом є Тридентський собор (1545–1563), який скликав католицька церква у відповідь на протестантську реформу. Собор намагався реформувати католицьку церкву, що стало свідченням політичної реакції католиків на зростання впливу лютеранства. Цей собор не тільки укріпив позиції католицизму, але й сприяв формуванню політичних альянсів, таких як Католицька ліга, що у свою чергу викликало конфлікти, відомі як Тридцятилітня війна (1618–1648)⁶⁸.

З іншого боку, становлення лютеранства сприяло розвитку нових політичних ідей. Принципи індивідуальної свободи та відповідальності, закладені в лютеранському вченні, вплинули на виникнення нових політичних течій. Лютеранство надало легітимність протесту проти авторитарної влади,

⁶⁷ “The Other Reformation”: Martin Luther, Religious Dogma and the Common People. A People's History of Modern Europe, 2016, pp. 18-29

⁶⁸ Appold K. Lutheran-Reformed Relations: A Brief Historical Overview. The Journal of Presbyterian History (1997-), Vol. 95, No. 2 (Fall/Winter 2017), pp. 52-61

що відкривало шлях для розвитку ідей демократичних прав та свобод. Наприклад, у Німеччині, в умовах політичної децентралізації, почали виникати думки про обмеження влади монархів.

Лютеранство також стало каталізатором економічних змін. За його принципами, праця вважалася чесною справою, що сприяло розвитку капіталізму. Це можна спостерігати на прикладі скандинавських країн, де лютеранство підтримало формування середнього класу, що в свою чергу позитивно вплинуло на економічний розвиток⁶⁹.

Отже, лютеранство, виникнувши в контексті релігійної реформи XVI століття, стало не лише релігійним, але й потужним соціально-політичним рухом, що суттєво вплинуло на формування нових політичних інститутів у Німеччині. Реформація виступила каталізатором для виникнення ідей, які сприяли розвитку політичної автономії регіонів та формуванню концепції суверенітету територіальних князівств.

Лютеранські принципи, такі як індивідуальна відповідальність перед Богом і право на тлумачення священних текстів, вплинули на зміцнення громадянських ініціатив і автономій. Це призвело до трансформації традиційних структур влади, зокрема, зміцнення ролі місцевих правителів та парафій. Лютеранство також сприяло розвитку ідеї громадянських прав, що стало основою для подальших політичних змін у Німеччині.

3.2. Лютеранство і соціальна стратифікація: зміни в класовій структурі та соціальній мобільності

До початку Реформації церква була тісно пов'язана з владою, контролюючи значну частину економічних ресурсів та впливаючи на політичні рішення. Лютер, виступивши проти зловживань католицької церкви,

⁶⁹ Дятлов В. О. «В ім'я Бога і загального добра». Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація. Чернівці: Сіверянська думка, 1997. 351 с.

зокрема індульгенцій, пропагував ідею прямого доступу до Бога без посередництва духовенства. Це не тільки підірвало позиції католицької церкви, а й вплинуло на перерозподіл влади. Відокремлення духовної влади від світської відкривало можливості для нових соціальних груп долучатися до управління.

У Німеччині цей процес був особливо помітним на прикладі міської буржуазії. Міські ремісники та купці, які підтримували лютеранство, отримали нові можливості для розвитку та економічного зростання. Реформація посилила їхній вплив у містах, де вони почали конкурувати з аристократією за політичний та економічний вплив.

Одним із ключових аспектів, що вплинув на соціальну мобільність у період після Реформації, стала освітня реформа. Лютер виступав за доступ до освіти для всіх верств населення. Він вважав, що кожна людина повинна вміти читати Біблію, що вимагало створення мережі шкіл для дітей усіх соціальних класів. Це мало глибокі наслідки для соціальної стратифікації, оскільки освіта стала одним із ключових факторів підвищення соціального статусу.

У цьому контексті варто звернути увагу на поширення університетів і нових навчальних закладів, які почали з'являтися в протестантських регіонах. Такі університети, як Віттенберзький, де викладав Лютер, стали осередками нових ідей, що відкривали двері для представників нижчих класів отримати освіту та, відповідно, можливість піднятися по соціальній драбині.

Мартін Лютер, висуваючи завдання створення реформованих шкіл, підкреслює, що забезпечення їх функціонування має бути пріоритетом для міської влади: «...Щоб у місті панували мир і спокій, щорічно потрібно витратити великі кошти на зброю, дороги, мости, дамби... Чому ж не можна витратити стільки ж на потреби бідної молоді, щоб утримувати для неї одного або двох досвідчених вчителів?... Кожен городянин... може на славу Богу частину [колишніх пожертвувань] віддати на школи, де виховувалися б бідні діти».

Лютер акцентує на недостатній увазі батьків до виховання дітей. Це призводить до важливого висновку реформатора: «Потрібні спеціально підготовлені особи, які вміють добре та правильно навчати і виховувати дітей... Кожному місту потрібні [освічені] люди, ... не слід сподіватися, що вони з'являться самі... Нам потрібно самостійно вирішувати це питання і зосередити зусилля та кошти на вихованні [таких людей]. А хто, як не влада, що не звертає уваги на виховання та навчання дітей, винен у тому, що в усіх містах відчувається нестача освічених людей, а діти ростуть, як дерева в лісі?»⁷⁰.

Лютер вважає, що основним шляхом подолання кризової ситуації є турбота влади про відновлення навчальних закладів на всіх рівнях освіти – від початкової до вищої. Охарактеризовуючи початкові школи, Лютер підкреслює соціальну значущість їх викладачів: «Якби діти навчалися і виховувалися в школах..., де є освічені й ввічливі наставники, де вивчалися б мови, інші мистецтва та історія, вони б знали історію і літературу всього світу...; змогли б у короткий термін відобразити в собі, як у дзеркалі, весь світ з самого початку...; на цій основі розвинули б свій розум і знання того, чого слід шукати, а чого уникати в земному житті, і наставили б у цьому інших».

Звернення Лютера до князівської та міської влади з метою забезпечення існування шкіл було природним результатом розриву з католицькою церквою, яка раніше відповідала за навчальні заклади в Німеччині. Оскільки католицькі монастирські та соборні школи переживали занепад у період Реформації, реформатор усвідомлював необхідність змін у «латинських» школах. Він розумів, що в нових історичних умовах євангелічні князі та міста повинні взяти на себе відповідальність за управління освітою. Таким чином, реформування шкільної системи стало інструментом зміцнення державної влади через реформовані церковні організації⁷¹.

⁷⁰ Bluhm H. An "Unknown" Luther Translation of the Bible. PMLA, Vol. 84, No. 6 (Oct., 1969), pp. 1537-1544

⁷¹ Heinz S. Religion, Political Culture and the Emergence of Early Modern Society: A European Perspective. 1992. 324 p.

Діяльність університетів сприяла подальшому розвитку лютеранства його територіальному поширенню. За межами Саксонії найбільших успіхів лютеранство досягло в Бранденбурзі, Пруссії, Вюртемберзі, Брауншвейг-Вольфенбюттелі та в містах Північної Німеччини. Це пояснювалося як підтримкою правителів цих регіонів, які були прихильниками євангелізму, так і активністю місцевого населення. У Вюртемберзі важливу роль у зміцненні лютеранства відіграла політика герцога Крістофа. Під час його правління було введено нову систему управління церковною організацією: територія була розділена на 23 суперінтендентства, очільники яких регулярно відвідували парафії і підлягали контролю чотирьох генеральних суперінтендентів. Реформа церковного та шкільного життя в герцогстві базувалася на положеннях Вюртемберзького церковного статуту 1559 року, розробленого відомим теологом Йоганном Бренцем⁷².

З моменту початку Реформації Віттенберзький університет здобував дедалі більше значення, що відобразилося на кількості його студентів. Якщо у 1508 році, коли тут почав викладати Мартін Лютер, навчалося 179 студентів, то до 1521 року їх кількість зростає до 1,5 тисячі. Прихильники Реформації з різних німецьких міст відвідували Віттенберг, а пропагандисти нового вчення відправлялися звідти в інші регіони. Піднесення університету сприяло зростанню його авторитету, і, за даними Георга Спалатіна, лекції Лютера та Меланхтона відвідували від 400 до 600 слухачів. Теологічний факультет залишався провідним серед трьох основних факультетів університету, що дозволяло Лютеру та його колегам не конкурувати з викладачами медицини та права за студентів, на відміну від професорів теології в італійських університетах, де богослов'ю відводилося другорядне місце.

Н. Хаммерштайн, описуючи Віттенберзький університет як «зразок університету Реформації», акцентує увагу на діяльності Філіпа Меланхтона,

⁷² Каріков С. Динаміка поширення лютеранства в німецьких землях у XVI ст. як складова конфесіоналізації. Український історичний збірник, Вип. 13, 2010. С.57-67

яка призвела до суттєвих змін в організації навчального процесу. У зимовому семестрі 1523-1524 років Меланхтона обрали ректором університету, що дало йому більше повноважень для реформування навчального процесу. Було відновлено студентські диспути, але не з формальної логіки, як у дореформаційні часи, а з риторики, що вважалося корисним для підготовки студентів до майбутньої проповідницької діяльності.

Лютер і Меланхтон звернулися до місцевої влади з проханням про матеріальну підтримку викладачів університету, оскільки загроза відтоку кваліфікованих учених до інших міст виникала через нестачу фінансування у Віттенберзі. Новий саксонський курфюрст Йоганн Стійкий підтримав розширення академічних свобод університету та гарантоване матеріальне забезпечення викладачів за рахунок майна місцевих штифтів, переданого під управління курфюршества. Меланхтон отримав подвоєння зарплати (з 100 до 200 гульденів) та право обирати теми лекцій, не навантажуючи себе теологією. Також зросло жалування Йоганна Бугенхагена та інших провідних викладачів.

Саксонська територіальна влада продовжувала приділяти увагу навчальному процесу у Віттенберзькому університеті, прагнучи контролювати його ідейний зміст. У акті курфюрста Йоганна Фрідріха Великодушного (1536 р.) підкреслювалося, що університет, окрім підготовки «порядних, християнських, учених проповідників, пастирів душ і вчителів», повинен запобігати «виступам проти Бога, а також недопущенню нехристиянських сект і єресей». Основною метою діяльності Левкореї визначалося поширення Євангелія та слова Божого, що повинно було передувати вивченню інших наук⁷³.

Важливу роль у здійсненні реформ у герцогстві Брауншвейзько-Люнебурзькому відіграв соратник герцога Ернста, Урбан Регій, який спочатку обіймав посаду суперінтендента в Люнебурзі, а згодом – в усьому герцогстві.

⁷³Каріков С. Віттенберг як інтелектуальний центр лютеранської конфесіоналізації за доби раннього нового часу. Старожитності Лукомор'я. 2021 № 2 (5). С. 24-33

Цей енергійний реформатор, учень Філіпа Меланхтона, розробив ряд важливих документів для регулювання діяльності євангелічної церкви. Одним із найзначніших був «Християнський статут про школи і церкви міста Люнебурга», підготовлений у 1531 році.

У зазначеному статуті особливу увагу приділено вихованню молоді, що, за спостереженням Г.-В. Крумвіде, свідчить про вплив гуманістичних традицій. Урбан Регій рішуче виступив проти діяльності приватних «кутових» шкіл, які в той час були поширені. Він вважав, що їхня діяльність є перешкодою для розвитку євангелізму, оскільки вчителями часто були противники лютерівського вчення, зокрема колишні ченці (францисканці, які були вигнані з Люнебурга 28 серпня 1530 року через опір Реформації). Крім того, платна освіта в приватних школах ставала серйозною перешкодою для навчання дітей із найбідніших верств населення.

Згідно з Люнебурзьким статутом, оплата праці вчителів мала забезпечуватися за рахунок міської громади. Урбан Регій обґрунтував цю необхідність, наголошуючи на «славі і користі», які освічені випускники приносили своєму місту. Таким чином, статут 1531 року відобразив інтерес світської влади Люнебурга до зміцнення євангелічних церков і шкіл, підкреслюючи їхню важливість для подальшого розвитку лютеранської конфесійної політики територіальних правителів. Це ставало зразком для політики правителів курфюршества Саксонського в другій половині 20–30-х років XVI століття⁷⁴.

Для Лютера мета освіти полягає у формуванні істинного християнина, оскільки «справжній християнин є кращим за всіх невіруючих на світі і здатен принести більше користі, ніж вони». Він вважає, що «підступами диявола» є колишні католицькі монастирі та школи, а також повна відсутність навчальних закладів. Висловлюючи свою незадоволеність як середньовічною

⁷⁴ Дятлов В. О. Від «свободи» до «порядку»: соціальні гасла і міфи Реформації XVI ст. Сіверянський літопис. 2010. № 6. С. 72–86.

педагогічною системою, так і кризовою ситуацією, реформатор шукає нові шляхи розвитку освіти, розглядаючи її в контексті конфесійних перетворень⁷⁵.

Водночас, у ганзейських містах поширення лютеранства пов'язувалося з боротьбою місцевих громад за демократичні перетворення. Таким чином, утвердження євангелізму сприяло обмеженню влади патриціату в таких містах, як Росток, Вісмар і Любек. Подібні процеси відбувалися у Вестфалії, де Реформація закріпилася в Зоесті та Оснабрюці. Важливу політичну самостійність змогли зберегти й великі міста – центри лютеранства, такі як Нюрнберг і Франкфурт-на-Майні. Наприкінці XVI століття Франкфурт, зокрема, став торговим посередником між Західною та Східною Німеччиною, що зумовлювалося не лише вигідним географічним розташуванням, але й припливом купців та ремісників з розореної Фландрії у 70-80-х роках XVI століття. Це призвело до пожвавлення ювелірного виробництва і торгівлі шовком у місті. Таким чином, спільність віросповідання позитивно вплинула на розвиток соціально-економічних відносин.

У цьому контексті оцінка Г.Р. Шмідта щодо лютеранської конфесіоналізації в Німеччині XVI століття з точки зору «територіалізму проти комуналізму» не є достатньо переконливою. Навіть під час пізньої Реформації та після укладання Аугсбурзького релігійного миру лютеранство продовжувало отримувати підтримку як з боку правителів, так і від населення – не лише в ганзейських містах, але й у Франконії та Пфальці⁷⁶.

Підкреслюючи необхідність регулярного читання Біблії, яку протестанти вважали джерелом віровчення, Реформація суттєво вплинула на освітню систему в протестантських країнах і, відповідно, на рівень народної грамотності. Саме протестанти заклали основи сучасної масової державної

⁷⁵ Там само. С. 73.

⁷⁶ Європейська Реформація XVI ст.: історико-антропологічний вимір (до 500-ї річниці початку Реформації в Європі): матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 8 лютого 2017 р.). Запоріжжя : АА Тандем, 2017. 216 с.

школи, без якої неможливий суспільний і технічний прогрес. Лютеранська Швеція стала першою країною, яка на початку XVII століття запровадила обов'язкову загальну середню освіту, зробивши її доступною для всіх соціальних верств. Незабаром після початку Реформації в Європі відкрилися численні нові університети, а навчальний процес у старих зазнав суттєвих змін. Відбувся перехід від схоластичної системи освіти до чисто наукового підходу. У контексті релігійного поліцентризму світська наука й культура отримали більше можливостей для вільного розвитку. Одним з наслідків цього став «науковий революційний» рух XVII століття⁷⁷.

Лютеранство сприяло розвитку капіталізму, який змінював традиційні феодальні структури. У містах з'явився новий клас підприємців, які більше не залежали від феодальної системи. Зміна соціальної структури спричинила зниження впливу традиційної аристократії та зростання значущості заможної буржуазії. Поява нових форм економічної діяльності, таких як мануфактури та банки, дала можливість багатьом людям з нижчих класів покращити своє соціальне становище через торгівлю, виробництво та фінансові операції⁷⁸.

Становлення ранньокapіталістичних відносин супроводжувалося виникненням нових суспільних класів, зокрема буржуазії. Її представники все більше акцентували увагу не на традиційних суспільних цінностях (походження, привілеї стану, місце особи в соціальній ієрархії), а на нових якостях, таких як ініціативність, підприємницький дух, енергійність та здатність діяти нестандартно. Це, у свою чергу, призвело до переоцінки цінностей, у тому числі й релігійних⁷⁹.

Лютеранська концепція не заперечувала феодальних відносин, але вона значно обмежила роль духовенства, вважаючи соціальну активність одним із проявів релігійності, виправдовуючи нові відносини, які формувалися. Виступ

⁷⁷ Martin Luther's Legacy. The Wilson Quarterly (1976-), Vol. 8, No. 1 (New Year's 1984), pp. 28-30

⁷⁸ Tucker S. The Lutheran Reformation and the English Church. London: S.P.C.K., 1971. 215 p.

⁷⁹ Стасюк Л. О. Ортодоксія як детермінанта класичного протестантизму. Вісник Житомирського державного університету. 2013. Вип. 67. С. 18–21.

М. Лютера проти католицизму, його тлумачення християнства відповідало інтересам німецьких бюргерів і князів, які прагнули звільнитися від влади папства і водночас вимагали збереження релігії. Це і зумовило швидку перемогу лютеранства в Німеччині⁸⁰.

Попри те, що лютеранство відкрило двері для багатьох верств суспільства, не всі його ідеї однаково сприймалися. Селянство, яке також було натхненне Лютеровими ідеями про рівність перед Богом, використовувало ці ідеї для обґрунтування своїх економічних і політичних вимог. Це призвело до Селянської війни 1524-1525 років, де селяни вимагали зниження податків і полегшення умов праці.

Проте Лютер, побоюючись хаосу, який міг порушити соціальний порядок, відкрито виступив проти селянського руху. Його позиція свідчила про те, що, попри революційний потенціал лютеранства, воно не ставило під сумнів всі соціальні ієрархії. В результаті, хоча в окремих регіонах селяни отримали певні полегшення, загалом їхнє становище суттєво не змінилося.

Внаслідок поширення лютеранства в Німеччині спостерігався значний розвиток міської економіки. Традиційні економічні відносини феодальної системи поступово руйнувалися, а нові форми господарювання ставали все більш поширеними. Мануфактури, ремесла та торгівля стали основними двигунами економічного зростання в містах, що призвело до зростання ролі міської буржуазії⁸¹.

Лютеранство сприяло формуванню нової трудової етики, яка заохочувала працю та економічну ініціативу як засіб досягнення успіху. Цей новий підхід до праці, підкріплений протестантським вченням, дозволяв середньому класу отримувати більше економічних можливостей і впливати на формування соціальних структур. Наприклад, у Лейпцигу чи Нюрнберзі можна було

⁸⁰ Euan C. The European Reformation. Oxford University Press, 1991. 266 p.

⁸¹ Подаяк Н. Г. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII–XVII століть. К.: Темпора, 2009. 360 с.

бачити, як буржуазія швидко ставала основною економічною силою, витісняючи з цих позицій традиційну феодальну аристократію.

Реформація завдала суттєвого удару по єдності християнського світу. Англійський історик Н. Дейвіс зазначає, що «цей скандальний розкол настільки зріс, що люди перестали говорити про християнський світ і почали говорити про Європу». Водночас, розділивши католицький світ, Реформація сприяла прискоренню реформування (модернізації) самої римо-католицької церкви, яка до цього постійно відкладалася⁸².

Що стосується економіки, Реформація істотно вплинула на її розвиток та формування культури підприємництва. Відомий німецький соціолог, філософ і історик Макс Вебер у своїй праці «Протестантська етика і дух капіталізму» стверджує, що протестантизм став ключовим чинником формування й розвитку капіталістичних відносин. Проповідники Реформації доводили, що кожна людина має своє унікальне покликання та неповторну життєву мету (М. Лютер використовує термін «Beruf» для опису цього поняття – покликання від Бога виконувати роботу в чітко визначеній професійній сфері). Протестантизм спрямовував увагу людини на те, що своє призначення вона може знайти переважно у професійній діяльності. Служіння ближньому полягає в невтомній праці у своїй професії. Таке ставлення до роботи стало основою протестантської етики праці, яка сприяла розвитку капіталістичної системи. Відповідальне ставлення до праці як до «Божого покликання» суттєво вплинуло на економічне процвітання країн, де Реформація здобула перемогу⁸³.

Економічний підйом, який почався наприкінці XV – на початку XVI століття, створив умови, що сприяли утворенню монархічних держав з сильною централізованою владою. Їхні правителі прагнули уніфікувати всі сфери політичного, економічного, культурного та релігійного життя країни,

⁸² Дейвіс Н. Європа: Історія Норман Дейвіс; [пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко]. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. с. 632

⁸³ Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму: [пер. з нім. О. Погорілого] Макс Вебер. Київ: Основи, 1994. 261 с

підкорюючи своєму впливу й церкву як один з ключових інститутів того часу⁸⁴.

Отже, лютеранство відіграло ключову роль у формуванні соціальної структури та мобільності в Німеччині в XVI-XVII століттях. Реформаційні ідеї, які пропагував Мартін Лютер, змусили суспільство переосмислити традиційні цінності та уявлення про класову ієрархію. Відмова від католицької церкви, зокрема її контролю над духовним життям, створила умови для зростання нового середнього класу, який складався з торговців, ремісників і освічених громадян.

Ці соціальні зміни сприяли підвищенню соціальної мобільності, оскільки нові економічні можливості давали шанс багатьом особам підніматися по соціальних сходах незалежно від їхнього походження. Лютеранство також заклало основи для ідеї індивідуальної відповідальності і самодостатності, що заохочувало особистісний розвиток та активну участь у суспільному житті.

Таким чином, лютеранська реформація не лише змінила релігійний ландшафт, але й суттєво вплинула на соціальну структуру, що призвело до нових можливостей для індивідів та перетворення соціальних відносин в Німеччині, зокрема у контексті класової стратифікації та соціальної мобільності.

⁸⁴ Каріков С. А. Вплив ідей Реформації на німецьке бюргерство. Людина, культура, техніка в новому тисячолітті: Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, 22–23 квітня 2008 р. Харків, 2008. С. 68–69.

ВИСНОВКИ

Лютеранство, як один із основних напрямків протестантизму, виникло на тлі соціальних, економічних та релігійних змін, що відбувалися в Європі в XVI столітті. Основними передумовами його виникнення стали невдоволення католицькою церквою, корупція її ієрархії, а також зростання гуманістичних ідей, які закликали до особистого розуміння віри та біблійного тексту.

Основні теологічні положення лютеранства, сформульовані Мартіном Лютером, зосереджуються на принципі «*sola scriptura*» (тільки Писання) та «*sola fide*» (тільки віра), що підкреслює необхідність особистого звернення до Бога без посередництва церкви. Лютеранство також акцентує важливість Божої благодаті, яка є даром, а не результатом людських справ, і вважає, що спасіння можливе лише через віру в Ісуса Христа.

Поширення лютеранства в Німеччині у 16-17 століттях було результатом взаємодії численних соціальних та політичних факторів. По-перше, соціальна незадоволеність широких верств населення, зокрема селян і міських мешканців, із-за економічних труднощів, податкового тиску та соціальної нерівності створила ґрунт для прийняття нових релігійних ідей. По-друге, політичні умови, такі як суперечності між імперськими князівствами та централізованою владою Габсбургів, сприяли формуванню незалежності князівств, які використовували лютеранство як інструмент політичної легітимації та підсилення власної влади.

Також важливу роль відіграли інтелектуальні та культурні зміни епохи Відродження, які сприяли популяризації індивідуалізму та особистої віри. Лютеранство, з його акцентом на особистому прочитанні Біблії та безпосередньому зв'язку з Богом, стало привабливим для багатьох, хто прагнув віддалитися від традиційних церковних норм.

Лютеранство сприяло поширенню грамотності, оскільки акцентувало увагу на особистій взаємодії віруючого з текстами Святого Письма, що спонукало до вивчення німецької мови та створення нових освітніх установ.

Університети та школи, засновані за лютеранською традицією, стали центрами освіти, де навчання велося не лише на латині, але й на німецькій мові, що сприяло розвитку національної культури. Лютеранство заохочувало дослідження науки, філософії та мистецтв, що призвело до значних культурних досягнень цього періоду.

Лютеранство, що сповідувало принципи індивідуальної віри та особистої відповідальності, сприяло формуванню нових соціальних інститутів, таких як протестантські громади, які стали важливими осередками соціальної взаємодії та підтримки.

Крім того, лютеранство дало поштовх до деконструкції традиційних структур влади, викликавши перетворення в політичних відносинах між церквою і державою. Зокрема, воно посилило вплив світських правителів, які використовували релігійні зміни для зміцнення своєї влади та легітимації політичних дій.

Воно сприяло розвитку національної свідомості, надаючи новий зміст ідеям про індивідуальність та свободу совісті. Реформація допомогла укріпити німецьку мову, розширивши її використання в літературі та богослужінні, що, в свою чергу, сприяло формуванню культурної ідентичності.

Крім того, лютеранство стало основою для формування нових соціальних та політичних структур, які змінили традиційні підходи до влади та суспільного устрою. Лютеранські цінності, такі як освіта, соціальна відповідальність та активна участь у громадському житті, сприяли розвитку нових культурних практик і норм, що виявилися значущими для німецької нації.

Таким чином, лютеранство стало не лише релігійним, але й культурним та соціальним фактором, що відіграло ключову роль у формуванні німецької національної свідомості та культурної ідентичності, заклавши основи для подальших змін у суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Бондар І. Рецепція лютеранських ідейних засад у генезі архітектурних форм культових споруд: релігієзнавчо-культурологічний аспект. Філософія науки: традиції та інновації, 2014, № 2 (10)
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму: [пер. з нім. О. Погорілого] Макс Вебер. Київ: Основи, 1994. 261 с
3. Дейвіс Н. Європа: Історія Норман Дейвіс; [пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко]. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 1463 с.
4. Дмитрієв А. Міжнародно-правовий феномен Аугсбурзького релігійного миру 1555 р. Право України. 2003. № 3. С. 152–155.
5. Дятлов В. О. «В ім'я Бога і загального добра». Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація. Чернігів: Сіверянська думка, 1997. 351 с.
6. Дятлов В. О. Від «свободи» до «порядку»: соціальні гасла і міфи Реформації XVI ст. Сіверянський літопис. 2010. № 6. С. 72–86.
7. Дятлов В. Радикальна Реформація і релігійно-конфесійний регіоналізм в Європі в XVI ст. Науковий вісник Дипломатичної академії України. К., 2003. Вип. 9. С. 309–318
8. Дятлов В. Реформи і Реформація в Німеччині (XV-XVI століття). Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка, 2010. С. 221-225
9. Європейська Реформація XVI ст.: історико-антропологічний вимір (до 500-ї річниці початку Реформації в Європі): матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 8 лютого 2017 р.). Запоріжжя : АА Тандем, 2017. 216 с.
10. Каріков С. А. Візитації в епоху Реформації в Німеччині. Суспільство і політичні інститути в умовах трансформації та реформ: Матеріали XXI політологічних читань, 18 грудня 2008 р. Харків, 2008. С. 97–99.
11. Каріков С. Віттенберг як інтелектуальний центр лютеранської конфесіоналізації за доби раннього нового часу. Старожитності Лукомор'я. 2021 № 2 (5). С. 24-33

12. Каріков С. А. Вплив ідей Реформації на німецьке бюргерство. Людина, культура, техніка в новому тисячолітті: Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, 22–23 квітня 2008 р. Харків, 2008. С. 68–69.
13. Каріков С. Динаміка поширення лютеранствів німецьких землях у XVI ст. як складова конфесіоналізації. Український історичний збірник, Вип. 13, 2010. С.57-67
14. Каріков С. Дослідження німецької реформації в сучасній вітчизняній історіографії.
15. Каріков С. Особливості лютеранської конфесіоналізації в Німеччині раннього нового часу. «Наука. Релігія. Суспільство» № 3. 2009, С. 196-200
16. Каріков С. Педагогічні погляди Мартіна Лютера і їхня роль у розвитку освіти в Німеччині
17. Котляров П. М. Рекомендаційні листи як засіб зміцнення *respublica literaria* (за листуванням Філіпа Меланхтона). Вісник Черкаського університету. 2014. № 29 (322). С. 15–19.
18. Крамар Ю. Реформація як чинник європейської історії Нового часу. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Всесвітня історія. 4, 2017. С. 81-88
19. Лавренюк В. Генеза сотеріологічних ідей лютеранської теології. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, С. 76–84
20. Подаляк Н. Г. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII–XVII століть. К.: Темпора, 2009. 360 с.
21. Стасюк Л. О. Ортодоксія як детермінанта класичного протестантизму. Вісник Житомирського державного університету. 2013. Вип. 67. С. 18–21.
22. Хоружний Г. Реформація: передумови, сутність і наслідки. Історія релігій в Україні: Науковий щорічник 2017. Вип. 27. Частина 2. С. 284-291
23. Alarupo R. On Lutheranism, State, and Society. *Acta Sociologica*, Vol. 41, No. 4 (1998), pp. 377-378

24. Andrew P. Brand *Luther: 1517, Printing, and the Making of the Reformation*. Penguin Press, 2015. 288 p.
25. Appold K. *Lutheran-Reformed Relations: A Brief Historical Overview*. *The Journal of Presbyterian History* (1997-), Vol. 95, No. 2 (Fall/Winter 2017), pp. 52-61
26. Blanckmeister F. *Sächsische Kirchengeschichte*. F. Blanckmeister. Dresden: Sturm, 1899. 452 S
27. Bluhm H. An "Unknown" Luther Translation of the Bible. *PMLA*, Vol. 84, No. 6 (Oct., 1969), pp. 1537-1544
28. Boyd, M.. *Protestant Reformation: The Voice of the People*. New York: HarperCollins. 1998. 280 p.
29. Brecht M. *Martin Luther: His Road to Reformation, 1483-1521*. Fortress Press, 1985.
30. Crofts R. *Printing, Reform, and the Catholic Reformation in Germany (1521-1545)*. *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 16, No. 3 (Autumn, 1985), pp. 369-381
31. Davis, J. *The Protestant Reformation: A History in Documents*. Oxford: Oxford University Press. 1999. 208 p.
32. Diarmaid M. *The Reformation: A History*. Viking, 2003. 448 p.
33. Dixon C. *Martin Luther and the Reformation in Historical Thought, 1517–2017*. *Studies: An Irish Quarterly Review*, Vol. 106, No. 424, *Reformation 500* (Winter 2017/18), pp. 404-416
34. Eamon D. *The Stripping of the Altars: Traditional Religion in England, 1400-1580*. Yale University Press, 1992. 480 p.
35. Ehrenpreis S. *Reformation und konfessionelles Zeitalter*. S. Ehrenpreis, U. Lotz-Heumann. Darmstadt: WBG, 2008. 138 S.
36. Euan C. *The European Reformation*. Oxford University Press, 1991. 266 p.
37. Falke E. *Die Geschichte des Kurfürsten August von Sachsen in volkswirtschaftlicher Beziehung*. E. Falke. Leipzig: Hirzel, 1868. 352 S.
38. Fanfani A. *Catholicism, Protestantism and Capitalism* New York, 1955.

39. Fletcher J. Christian Views on Human Labor, 1500-1860: From Martin Luther to Samuel Smiles. *Historical Magazine of the Protestant Episcopal Church*, Vol. 24, No. 1 (MARCH, 1955), pp. 93-113

40. Fudge Th. Incest and Lust in Luther's Marriage: Theology and Morality in Reformation Polemics. *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 34, No. 2, Marriage in Early Modern Europe (Summer, 2003), pp. 319-345

41. Gregory B. Disembedding Christianity.: The Reformation Era and the Secularization of Western Society. *Reformation und Säkularisierung: Zur Kontroverse um die Genese der Moderne aus dem Geist der Reformation*, 2017, pp. 25-56

42. Gregory B. Christian Ideas in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. *Journal of the History of Ideas*, Vol. 75, No. 4 (October 2014), pp. 667-675

43. Grimm H. Social Forces in the German Reformation. *Church History*, Vol. 31, No. 1 (Mar., 1962), pp. 3-13

44. Gritsch, E. J. *Martin Luther: His Life and Religion*. Minneapolis: Fortress Press. 2010. 236 p.

45. Groß R. *Die Wettiner*. R. Groß. Stuttgart: Kohlhammer, 2007. 324 S.

46. Gustavson C. German Lutheranism: A Psychological Study. *Journal of the History of Ideas*, Vol. 11, No. 2 (Apr., 1950), pp. 140-158

47. Hagman A. What Is This Thing Called Lutheranism Anyway? A Critical Perspective on the Construction of Lutheran Christianity in Sweden and Finland. *On the Legacy of Lutheranism in Finland: Societal Perspectives*, 2019, pp. 69-80

48. Harvey A. Economic Self-Interest in the German Anti-Clericalism of the Fifteenth and Sixteenth Centuries. *The American Journal of Theology*, Vol. 19, No. 4 (Oct., 1915), pp. 509-528

49. Heinz S. *Religion, Political Culture and the Emergence of Early Modern Society: A European Perspective*. 1992. 324 p.

50. History of Germany. [Electronic Resource]
<https://www.britannica.com/topic/history-of-Germany/Germany-from-1493-to-c-1760> Last access: 04.10.2024

51. Jadatz H. Sächsische Landesherrschaft contra Wittenberger Reformation. Die Kirchen- und Religionspolitik Herzog Georgs von Sachsen H. Jadatz Denkströme. Journal der Sächsischen Akademie der Wissenschaften. 2010. H. 4. S. 121–132
52. Jadatz H. Wittenberger Reformation im Leipziger Land. Dorfgemeinden im Spiegel der evangelischen Kirchenvisitationen des 16. Jahrhunderts H. Jadatz. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2007. 380 S.
53. Jürgens K. Die Reformation in der Stadt Braunschweig von den Anfängen bis zur Annahme der Kirchenordnung. K. Jürgens. Die Reformation in der Stadt Braunschweig. 1528–1978. Braunschweig: Limbach, 1978.
54. Lindberg, C. The European Reformations. Malden: Wiley-Blackwell. 2009. 360 c.
55. Lutheranism. [Electronic Resource]
<https://www.britannica.com/topic/Lutheranism/History> Last access: 02.10.2024
56. Martin Luther: Forerunner of Natalism? God's Babies: Natalism and Bible Interpretation in Modern America, 2014, pp. 77-108
57. Martin Luther's Legacy. The Wilson Quarterly (1976-), Vol. 8, No. 1 (New Year's 1984), pp. 28-30
58. Michelet. Martin Luther. 1517. Revue des Deux Mondes (1829-1971), PREMIÈRE SÉRIE, Vol. 5, No. 5 (1er MARS 1832), pp. 555-562
59. Murdock G. Calvinists and Lutherans: Contesting the European Reformation. Studies: An Irish Quarterly Review, Vol. 106, No. 424, Reformation 500 (Winter 2017/18), pp. 431-438
60. Oberman, H. A. Luther: Man Between God and the Devil. New Haven: Yale University Press. 1989. 368 c.
61. R. Pascal, The Social Basis of the German Reformation: Luther and His Times (London, 19), 124 p
62. Ranke L. Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation: In 6 Bd. L. Ranke. Berlin: Duncker und Humblot, 1840. Bd. 3. X, 603 S.

63. Reinhard W. Reformation, Counter-Reformation, and the Early Modern State a Reassessment. *The Catholic Historical Review*, Vol. 75, No. 3 (Jul., 1989), pp. 383-404
64. Reinhard B. Max Weber: An Intellectual Portrait. University of California Press, 1977. 365 p.
65. Robertson H. Aspects of the Rise of Individualism. Cambridge, 1933
66. Russell W. The Theological "Magna Charta" of Confessional Lutheranism. *Church History*, Vol. 64, No. 3 (Sep., 1995), pp. 389-398
67. Schmidt H. R. Konfessionalisierung im 16. Jahrhundert. H. R. Schmidt. München: Oldenbourg, 1992.
68. Schultze, Stadtgemeinde und Reformation. Leipzig, 1918. pp. 10-21
69. Scribner, Bob. For the Sake of the Simple Folk: Popular Propaganda for the German Reformation. Cambridge University Press, 1981.
70. Snyder, C. The Reformation of the German Church: Luther's Work and the Spread of Protestantism in Germany. New York: Peter Lang. 1999. 240 p.
71. "The Other Reformation": Martin Luther, Religious Dogma and the Common People. *A People's History of Modern Europe*, 2016, pp. 18-29
72. Tucker S. The Lutheran Reformation and the English Church. London: S.P.C.K., 1971. 215 p.
73. Vehse E. Geschichte der Höfe des Hauses Sachsen. E. Vehse. Hamburg: Hoffmann und Kampe, 1854. Bd. 2.
74. Wendebourg, H. The Lutheran Reformation: A Brief History with Documents. Boston: Bedford/St. Martin's. 2008. 192
75. Wicks J. Roman Reactions to Luther: The First Year (1518). *The Catholic Historical Review*, Vol. 69, No. 4 (Oct., 1983), pp. 521-562
76. Winthrop S. Hudson, "Puritanism and the Spirit of Capitalism," *Church History*, XVIII (1949), pp. 3-16
77. Zeeden E. W. Die Entstehung der Konfessionen. Grundlagen und Formen der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe. München; Wien: Oldenbourg, 1965. 216 p.

РЕЗЮМЕ

Тема дипломної роботи: "Лютеранство як фактор соціокультурних перетворень в Німеччині в XVI-XVII століттях".

Актуальність теми полягає у важливості дослідження впливу лютеранства на формування нових соціальних, культурних та політичних інститутів у Німеччині XVI-XVII століть. Лютеранство стало не лише релігійною реформою, але й потужним фактором соціальної мобільності та зміцнення державних структур.

Мета дослідження – аналіз впливу лютеранства на соціокультурні перетворення в Німеччині, зокрема його роль у формуванні національної свідомості та розвитку культури.

Завдання:

1. Охарактеризувати передумови виникнення лютеранства.
2. Дослідити соціальні та політичні чинники його поширення.
3. Проаналізувати вплив лютеранства на освіту, культуру і соціальні структури.

Хронологічні межі охоплюють період з початку Реформації (1517 р.) до кінця XVII століття, що є ключовим для розуміння впливу лютеранства на суспільство.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному аналізі лютеранства як чинника соціальних трансформацій, що вплинув на освіту, культуру і політичну систему Німеччини.

Структура роботи включає вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел. Робота викладена на 65 сторінках.

Результати дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення соціокультурних процесів у Європі та релігійних рухів.

Thesis Title: "Lutheranism as a Factor of Socio-Cultural Transformations in Germany in the 16th-17th Centuries"

Relevance of the topic lies in the importance of studying the impact of Lutheranism on the formation of new social, cultural, and political institutions in Germany during the 16th-17th centuries. Lutheranism became not only a religious reform but also a powerful factor for social mobility and the strengthening of state structures.

Objective of the study – to analyze the influence of Lutheranism on socio-cultural transformations in Germany, particularly its role in shaping national consciousness and cultural development.

Tasks:

1. Characterize the prerequisites for the emergence of Lutheranism.
2. Investigate the social and political factors that contributed to its spread.
3. Analyze the impact of Lutheranism on education, culture, and social structures.

Chronological framework covers the period from the beginning of the Reformation (1517) to the end of the 17th century, which is crucial for understanding Lutheranism's influence on society.

Scientific novelty of the thesis lies in the comprehensive analysis of Lutheranism as a factor of social transformations, which influenced education, culture, and the political system of Germany.

Structure of the work includes an introduction, three chapters, conclusions, and a list of references. The thesis consists of 65 pages.

The findings of the research can be used for further studies of socio-cultural processes in Europe and religious movements.